

ENDRŐDI SÁNDOR

SZÁZADUNK MAGYAR
IRODALMA KÉPEKBEN:
SZÉCHENYI
FÖLLÉPÉSÉTŐL A
KIEGYEZÉSIG

Sándor Endrődi

**Századunk magyar irodalma
képekben: Széchenyi
föllépésétől a kiegyezésig**

«Public Domain»

Endrődi S.

Századunk magyar irodalma képekben: Széchenyi föllépésétől a
kiegyezésig / S. Endrődi — «Public Domain»,

Содержание

ELSŐ RÉSZ	7
I	7
II	11
III	16
IV	21
V	24
VI	29
VII	32
VIII	35
Конец ознакомительного фрагмента.	36

Sándor Endrődi

Századunk magyar irodalma képekben: Széchenyi föllépésétől a kiegyezésig

Kedves barátom!

Szinte félve ajánlom neked ezt a könyvet, mely nem szakmunka, csak olyan olvasmányféle. Most, a végzett munka után, ezer aggodalom fog el: azzá lett-e ez a könyv, aminek gondoltam, terveztem?

Eredeti célom az volt vele, hogy átjelkesítem az irodalomtörténet száraz anyagát s könnyed, vonzó formákban dolgozzam fel a benne rejlő tartalmat. Nem a tudós világ, hanem a nagy közönség, – főképp a serdülőifjúság meg a nők számára.

Ugy láttam, hogy ezen a téren eddigelé vajmi kevés történt, holott a természettudományi s történelmi társulatok a magok pompás kiadásaival már régóta eredményesen működnek ily irányban. Sőt ez utóbbi társulatnak egy alkalommal a Kisfaludy-társaság is segítségére jött, midőn a magyar nemzet népszerűen megirandó történelmére pályadíjat tüzött ki és Varga Ottó könyvét megkoszoruzta. Tudtommal azonban az irodalomtörténet népszerűsítésére eddig még nem gondolt.

Egyetlen művet ismerek, melyet írója ugyanezzel a célzattal irt és adott ki: Jámbor Pál két kötetes irodalomtörténetét. De talán ez tulságosan is tárczaszerű, nagyon is pongyola és sok tekintetben teljesen felszínes. Az idő régen tulszárnyalta. Azóta az anyag is felszaporodott, megváltoztak az igények, és, hála Isten, mássá lett az izlés.

Az Athenaeum, mely már évtizedek óta minden irányban nagy buzgalommal szolgálja nemzeti irodalmunk ügyét, újabban a párisi kiállításra szánt francia nyelvű kiadványai közé két kompendiumot vett tervbe: egy népszerűen megirandó Magyarok Történetét s egy magyar irodalom-történetet. Ez utóbbiból a Széchenyi föllépésétől a kiegyezésig terjedő korszak megírásával engem bizott meg.

Midőn a munkát elvállaltam, tudtam, hogy nem közönséges feladatra vállalkozom. A kor, melynek irodalmi mozgalmait rajzolnom kellett, nagy darab történet s a rendelkezésemre álló tér aránylag csekély volt. Mily bonyodalmas társadalmi és politikai viszonyok! a lángelmék és tehetségek mennyi küzdelme! mily sokféleség, mennyi részlet mindenütt! Szinte féltem, hogy az adott keretek közt össze fog szűkülni és zsugorodni a kép, mely a valóságban hatalmas és nagyszabású.

Ezer aggodalommal kezdtem a munkához, de nem hiányzott a kedvem se hozzá. Bizakodva, csiüggedve haladtam előre. Ugy akartam megírni, ahogy szeretetem érezte és látta a dolgokat. Színes vázlatokban próbáltam megrögzíteni egy-egy írónk arczképét, – inkább működésének egészét láttatva s jelentőségét szemléltetve, mintsem kiterjeszkedve apróbb részletekre. Bizonyos méretek és arányok szigorú megtartása is nehezítette a dolgomat. Nem az szerzett gondot: mit irjak meg? inkább az: mit hagyjak el?

Ami végül a formát illeti: nem irányított más, mint a saját egyéni izlésem. Ez lehet gyarló, kevésbbé kimívelt, szűkkörű, – talán ingatag és bizonyára tökéletlen, – de én jóhiszeműnek tartom s úgy érzem, bizonyos elvek és meggyőződések, melyek az igazságot kívánják szolgálni, nem hiányoznak belőle.

Minden jóakarató vesződségem daczára azonban végzett munkámat nem tartom egyébnek egyszerű kísérletnél. Hibáit, hézagosságát, sokféle gyarlóságait magam érzem legjobban. De talán mégsem dolgoztam egészen haszontalanul. Az a remény hiteget, hogy valaki más, erősebb, rátermettebb tehetség, kedvet kap e kísérlet után jobban megcsinálni azt, amit én nem tudtam jobban.

Még egy felvilágosítással tartozom. Könyvemnek nagyobb a czime mint a tartalma. Ez azért történt, mert ha munkámat a nagy közönség, kinek voltaképpen szántam, jó szívvvel fogadja: szándékom hasonló modorban megírni az előző részt, Kazinczy föllépésétől Kisfaludy Károlyig s a befejező részt, a kiegyezéstől napjainkig.

Am a holnap Isten kezében van, szintúgy a jövő titka: hogyan fogadják könyvemet? De te, tisztelt barátom, ki a magyar irodalom-történet egyik legmélyebben szántó munkása vagy s a nemzeti kultúra

szolgálatában dicsőséggel futottad meg eddigi pályádat, – te, barátom, fogadd szívesen, mert igaz szeretettel nyujtom neked és fogadd elnézéssel, mert nem kíván több lenni, mint egy levél koszorud árnyékában.

Budapest, 1899. október 31.

Endrődi Sándor.

ELSŐ RÉSZ

I SZÉCHENYI ÉS KORA 1791–1860

Az a félszázad, mely a magyar irodalom legujabb korát alkotja, fölér egy új honfoglalás dicsőségével. Százados mulasztásokat kell helyrehozolnia a századokon keresztül bénaságra kárhoztatott magyarnak. Minden tengett, minden poshadt. A közszellemnek oly félelmes aléltsága volt mindenütt észlelhető, hogy szinte lehetetlenségnek tetszett a fölcsozás ebből az iszonyú lethargiából. Egykorú írók vallomásai szerint: oly idők voltak ezek, midőn a rosszak bátran követhettek el minden gonoszságot s a jók jóformán nem tehettek semmi jót. A nemzet szomorú kicsinységek közt forogván, semmi nagyobbra nem törekedhetett. A hatalom roppant súlya letördelte vágyai és akarata szárnyait s a félelem, mely minden nagy és felségesnek születését akadályozza, csak földszint másztatta a lélek tehetségeit.

A bécsi nemzetellenes kormány valóban minden lehetőt elkövetett arra, hogy a magyar nemzetet anyagi értelemben: végkép talpa alá szegje és politikai értelemben végkép megsemmisítse. Egy óriási parforce-vadászat volt ez, melyben a nemes vad – az agyon marcangolt magyar – ezer sebtől vérzett s végül aléltan leroskadt. A mívelt világ haladásától messze elmaradva, nemzeti voltából és erejéből teljesen kiforgatva, jogaiban és szabadságában megcsufolva, avult és fentartó erő nélküli intézményei középett, nyomorún vérzett és tehetetlenül. Mentsvárnak jóformán csak az irodalom maradt, – de boldog Isten! minő irodalom! Tehetett-e más, mint dadoghatott ez a nyelv, melyet az előkelők megvetettek, a nemesség nem használt s maguknak az íróknak legnagyobb része is csak félve és tapogatózva kezelt. Az ugynevezett míveltebb és tanultabb körökben (mily bitang és hazafiatlan ez a két szó azokban az időkben!) a latin, francia, meg a német beszéd járta.

Valóban, nem lehet e kort eléggé sötéten színezn. Mindenki belenyugodott a közélet e sivárságába; senki sem hitt jobb napokban. Itt-ott fölhangzottak ugyan a meddő panaszok, itt-ott buslakodtak és elméláztak az emberek, de mindez nem változtatott semmit a dolgok folyásán. Sohasem volt alkalmasabb idő arra, hogy odafent Bécsben, a hol az alkotmányos Magyarország beolvasztásának gondolatáról egyáltalán nem tudtak lemondani, mindent megpróbáljanak és mindent merjenek.

És mertek is. Úgy látszott, többé nem kellett félni semmitől. A koronákat ingató forradalmak, az európai népháborúk lezajlottak; a reakció mindenütt diadalát ünnepelte. Metternich összeszorító, fojtogató és erkölcstelen politikájának többé semmi sem állott útjában. A szabad társulást, szabad szót és gondolatot kéme és könyvvizsgálók nyomták el; az alkotmányos jogokat gyűlölködő erőszak tette tönkre, – a vagyont mesterségesen előidézt devalvációk. Mi kellett még egyéb, hogy vakmerőn elszánják magukat a végsőre is: országgyűlés hozzájárulása nélkül, udvari parancscsal szedni be az önkényüleg fölemelt adót s szedni az ujonczokat?

A nemzeti sülyedés e mélységei felett komor gondolatokba és sötét látományokba merülve állt egy ismeretlen fiatal ember: gróf *Széchenyi István*. Hangulataira és érzelmeire költő, a szó legjava értelmében; akaratára nézve maga a törhetetlen elszántság: újjáalkotni pusztuló hazáját; – egészében véve pedig a magáról megfélekedezett nemzet eleven lelkiismerete. Igen. Ez a nagy és büszke szellem, mintha merész és rengetegekre vesző útjait a gondviselés jelölte volna ki, maga szenvedte át nemzete minden nyomorúságát, de ugyanakkor, felséges vízióiban, átérezte annak minden erejét is. Az előkelően tétlen élet s az erkölcsi léhaságok útjáról – lelkében végtelen ürt érezvén – hamar letért s a nagy elhatározások himnuszával fordult istenéhez: »Hatalmas birája a földnek, a megfoghatatlan

mindenségnek, a ki előtt bámulattal és imádással leborulok és csak gyöngeségemnek, aggódva dobogó szívemnek vagyok tudatában: hagyj az erény, a tökéletesedés felé jutnom! Add nekem a benső vigaszt és a lélek csöndes békéjét, mely nélkül az ember a te szemlélésedben nem élhet, erősítsd meg gondolkozó tehetségemet, hogy tiszta képzelő erő által hozzád fölemelkedjem, jóságodat és nagyságodat megismerjem és létemnek indokát felfogjam. Tisztítsd kedélyemet előítéletektől és töltsd meg szívemet határtalan odaadással és szeretettel az összes emberiség iránt! Vonj te magad fátyolt lefolyt életemre s hagyj kalandjaimból, hibáimból és vétkeimből tisztulva új életet kezdenem!« Hát imádkozott-e ember valaha meghatóbban? – Szinte ideges, emésztő lázzal fordult nem ismert, csak sejtett hivatásának ideáljaihoz. Szívét mélységes fájdalmak szaggatták, agyát égető kételyek dúlták, – sokáig tusakodott, tétovázott, de mindig figyelt. A gondolatok és eszmék világánál kereste az igazság ösvényét s lelkével ráhajolt a mélységekre, melyek a jövőt takarták. Hallgatódzott. Hátha ott, valahol az árnyban, az ismeretlenben, a biztató életnek valamely zaját hallaná!

És meghallotta. Úgy rémlett, mintha a történeti szellem, a vérig sebzett nemzeti önérzet megmozdult volna az emberekben. Tolongás támadt. Eleinte csak a nemesi udvarházakban, keresztelők, lakodalmak alkalmával, majd a vásárokon, azután a vármegye-gyűléseken, végül az egész országban. Metternich önkényes katonaaállítási és adószedési rendeletei megtették a maguk hatását. Hazafias szózatok hangzottak el. Lelkes jelenetek játszódtak le mindenfelé a zöld asztaloknál. Tizenöt megye bátran és határozottan ellene szegült az alkotmánytipró merényleteknek és törvénytelen ségeknek. S hiába akarta a bécsi kormány hűtlenségi perbe fogatni őket. A királyi ügyigazgató, kinek becsületes magyar neve *Németh* volt, nem talált olyan paragrafust, melynek alapján elítélhette volna a törvényes lázadókat. Felküldte hát a felsőbb parancsra mégis elkészített periratokat úgy, hogy az idézendő törvénycikk helyét üresen hagyta. S mikor ezért Ferencz, magyar király, a ki különben magyarul egy szót sem tudott, ad audiendum verbum regium maga elé idéztette, a fejedelmi dorgálásra nyugodt lelkiismerettel válaszolta: »Tudom, hogy felséged kezében van az életem, de hazám joga s királyom becsülete drágább előttem az életnél.«

Ez az idők jele volt. Az emberek a rendkívüli nyomás következtében elvesztették türelmüket. A letepert óriás megmozdult s kényelmetlen helyzetében az – öklei után nézett. Többé nem zokszó sirt fel ajkán, hanem a harag hangjai: Hát ezt kapjuk hűségünkért, áldozatainkért?.. Ugyanekkor valami más zaj is volt hallható, mely bátorítólag vegyült a politikai élet küzdelmeibe. Az irodalom egy-egy kiváló jelese mélyen átérezte kora nyomorúságait s érczes, erős hangokban fejezte ki a közérzést. Berzsenyinél »vértorral« akar »új világot alkotni« Szilágyi haragja; Kölcsey lantján egy csodaszép Himnuszban nemzeti imává lágyul a honfi-bú s több költőnk – közöttük a dicső Vörösmarty – lelkes hexaméterekben robotgatja fel a hajdani nagyság diadalmas hőseit.

Széchenyi nagy lelke jól hallotta ez örvendetes hangokat, az álmaiból bontakozó nemzet szive dobogását, s a magával vívott harcokban megedződve, mély és hatalmas tekintetét az égről a földre vetve, egész életét, élete minden gondolatát nemzete dicsőségének áldozva, szakadékok és mélységek között megindult az ismeretlen jövődők felé. Töretlen, vad utakon, ormóttan sziklatömbökön így haladna egy rengeteg arányú, tömérdek lelkű hős, – maga is csoda a csodák között. Lépteitől döng a honi föld, alakjának körvonalai visszaverődnek a hajnalodó felhőkről.

Jól tudta, hogy mindaz, a mit akar, nem történhetik meg egyszerre, sőt lassan fog megtörténni. De meg fog történni. Bizott istenében és magában. Mentől nagyobb s leküzdhetetlennek látszóbb akadályok torlódtak eléje: annál inkább nőtt szívében a tettvágy s agyában a dacz: megbirkózni minden nehézséggel. Utazásai egyikéből visszatérve, borzadozva látta, hogy honfitársai mily ifjak a tapasztalásra s mily vének az energiára. Gyengék, tudatlanok, sőt rosszak, s a mi még rosszabb: úgy rémlett, sejtelmük sincs erről az elaljasodásról. »Ezeket a dicsőség utjára vezetni szinte lehetetlenség!« kiált fel keserűen, de már a másik pillanatban birkózik a – lehetetlenségekkel. Fölsiet a végre összehívott pozsonyi országgyűlésre s midőn ott – a követek kerületi ülésén – épp egy fölállítandó magyar nemzeti akadémia tervéről folyt a beszéd, föláll s mint a tettek politikájának embere, csak ennyit mond: »Nekem e helyen ugyan szavam nincs, de ha oly intézet állítatik, mely a

magyar nyelvet kifejti s azzal segíti nemzetünk magyarrá tételét: birtokaim egy esztendei jövedelmét áldozom reá.« S e percztől fogva ott van mindenütt, a hol cselekedni és dolgozni kell. Tizenhatszor fordul meg Angliában, a világipar és politikai szabadság nagy iskolájában s mint nemzetének csakugyan első napszámosa: garmadával hordja haza tapasztalata kincseit, az életrevaló és gyakorlati ideákat. Forradalmat idéz elő az eszmékben, intézményekben, közszellemben, – a gazdaság, ipar, vállalkozások, közlekedés, – az anyagi és erkölcsi fejlődés minden terén. Teremtő szavára új világ épül a régi romokon, megdől az ősiség, lehull a jobbágyság láncza; a központban s országszerte szellemi gyűlhelyek támadnak. Meghonosítja, a lóversenyt, megélnkíti a sport minden nemét, – megteremti a magyar társaságot. Közjognak, egyháznak nem vetődik fel oly kérdése, mely első harcosai közt őt ne találja. Mindenhez hozzá szól. Nincs neki nagy és nincs neki kicsiny. Ma azt vitatja, hogy Magyarország és Ausztria vegyesházassága mégsem megvetendő viszony, holnap meg arról beszél: mily illetlen az utazóknak a gőzös fedélzetére pökni, holott épp úgy pökhetnek a Dunába. Ma a conservatívek, holnap a szabadelvűek, azután az ultrák közt hirdeti elveit. Oly kápráztató mozgékonyaság, hogy szinte zavarnak látszik.

De, mint egyik nagy kortársa, b. Kemény Zsigmond mondja róla: »ki Széchenyi szellemét par force az egyes tények mezején akarja utolérni, úgy jár mint Szicília némely kies völgyein a kopók: – elveszti a vad nyomát a virágillat miatt«. Az ő szétáradó, ezer alakú tevékenysége, ez a sok egymást keresztező szövevényes út kivétel nélkül mind egyetlen központi eszméhez, egyetlen igazán nagy célhoz vezet: dologra fogni a »rozsdáiban elsüllyedt« magyart s szellemét kifényesíteni a dicsőséges munka barázdáiban. Végső elemzésében egy felséges, valóban lángelméhez méltó szerep: megmenteni a magyar fajt az emberiség számára s fölemelni szégyene szennyéből a művelt népek sorába. Ime az ő szent hivatása, az ő dicső küldetése, az ő nagy álma, hite és ereje.

Gyakran gondol egy jelenetre. A Pest alatti ronda Duna-parton nagy buzás hajót vontatnak a hosszú sorban befogott lovak. Éktelen kiabálás közt ütlegetik őket előre. Szegény párák! Minden erőlködésük daczára alig tudnak megküzdeni a folyam sodrával, mely vissza-visszarántja őket. Ugyanekkor az otromba gabonás hajó mellett büszkén halad el egy karcsu gőzös, az általa alapított gőzhajó-társaság hajóiból. Minő ellentét! Az az idétlen jármű ma is csak olyan, mint a milyenen egykor a keresztes hadak szereit szállították. Hogy küzd a hajtsárok lármája, az ostorok pattogása, az igába fogott gebék erőlködése és nyögése közt! Mennyi zaj, mily rendetlenség, szenvedés s minő csekély eredmény! – Nem a Verbőczy Magyarországá ez? S az a másik, ész és tudomány pompás alkotása, a kapitány egy szavára, a gépész egy érintésére mily diadalmasan szeli a hullámokat! Nem a modern állam jelképe ez? Nem ilyené kell tenni az új Magyarországot?

Főmunkái, az egymást gyorsan követő *Hitel*, *Világ*, *Stadium*, együttesen adják meg reformtörekvéseinek hatalmas, mindent felölelő programját. Egekbe nyuló hármas piramid, – zengi róluk Arany. S valóban óriási távlatot nyitnak a nemzet előtt, rengeteg körképben tárják elébe jövődjé panorámáját: a nagy, erős és boldog Magyarországot. Reményt keltenek, önbizalmat, hitet ébresztenek s munkára serkentenek mindenkit. Könyvek, melyekben a holt betűk eleven, élő tényekké válnak s az álmok a valóság mezébe kezdenek öltözni. Világosság, mely boldogulásra és halhatatlanságra vezető utakra hinti fényét. Őrszemek, melyek könyesen és tündöklőn virasztanak az egész nemzet fölött s mindig előre néznek. Vakmerőn ragyogó, szabálytalanul nagyszerű általánosságok, melyeknek színes és fénylő árjába szinte belefutnak a részletek. Lángelméjű szövevények, melyeknek útvesztőiben csak ő tud eligazodni, fennen hirdetvén: »Most van idő csodát mívelni, most vagy soha!« S ime, varázsszavára virulásnak indul a sivatag, villámló tekintetétől fölgylad a sötétség. A modern Magyarország ez új hármas könyvében: ott lángol az ő teremtő lelke igazán, abban hangzik el ezernyi mondanivalója, mely ezernyi tett rugója lesz.

S mindazt, a mit szükségesnek és jónak talál elmondani, nem futólag, célratörő apró mondatokban, de szinte áradozva, terjengőn mondja el. Nem ér rá röviden írni. E korszakalkotó iratokat külsőleg széles és nagy vonalakban ömlő, rohanó és gyakran kicsapkodó stíl jellemzi, mintha írójuk vivódó lelkének, teremtő és döntő gondolatainak erős nyomása hullámoztatná. Valóban, az is

hullámoztatja. És mindazok, kiket eszméivel tevékenységre, nagy példájával harczra lelkesít – első sorban az írók – kisebb vagy nagyobb körben, tudatosan vagy öntudatlanul, ebben vagy abban az irányban – mind az ő eszményeit szolgálják. Táborra verődnek körülötte a hívek, a jók, az igazak. Lelkes és roppant dandárok gyülekeznek zászlója alá s vezérlete alatt megkezdí hódító hadjáratát a – reform.

A kik itt egyenként, vagy csoportokba foglalva következni fognak, bármily műfajban dolgoznak, bármely irányban hatnak s a szellem bármely fegyverével küzdenek: mind az ő katonája; hősök, kiket a nemzeti kultúra eszménye lobogtat s vezet – előre. Az ő teremtő gondolatainak s törekvéseinek ellenállhatatlan ereje nőtetí és sokasítja őket egy hatalmas hadsereggé, mely nem pihen meg addig, míg nem diadalmaskodik.

Megkísérlem lelki arcukat szeretettel és hiven rajzolni, bár érzem: erőm valóban nagyon gyenge az ő dicsőségük teljességéhez képest.

II A MESTER 1788–1830

»Mikor az idők teljessége eljő: leomlik a régi s előáll az új.« Csakhogy ez a nagy fordulat a mi irodalmunk újabb korszakában nem történt valami tüneményes hirtelenséggel. Eleinte úgy rémlett, mintha megszakadt volna minden összeköttetésünk a multtal s mindent előlről és újra kellett volna kezdenünk. Pedig a hosszú tespedés alatt, az álmok nyirkos levegőjében csak megrozsdásodtak azok a lánczok, melyek az előző korszak törekvéseivel fűztek össze minket. A multban a klasszikai elv volt az irányadó, az eszmény, s nem lévén meg a költői nyelv teljessége: majdnem kizárólagosan a formák mívelésére szoritkozott. Egy-egy erősebb talentum életet lehelt e rideg formákba; a kevésbbé hivatottak bukácsoltak és legtöbbször el is buktak közöttük.

Mi volt ennek az elvnek a lényege tulajdonképen? Mérsékelt érzéseket mutatni föl válogatott szavakban és csinos, feszes formákban. A művészet ugynevezett antik nyugalma a mi klasszikus költészetünkben jóformán a halált jelentette. Annyira nyugodt volt minden, hogy e nagy nyugalomban szinte megmerevedtek a gondolatok és érzelmek. A pathos, az emelkedettséget, a szónokias meghatottságot még csak elnézték és megbocsátották, de már a nyers szenvedély kitöréseit nem tűrték meg semmiképpen s még kevésbbé ismerték el a képzelődés merészebb követeléseinek jogosultságát. Így történt, hogy a holt formákban legtöbbször halott volt maga a költői tartalom, maga a költészet is. Megállapodtunk, megmerevedtünk. Pedig körülöttünk, a nyugateurópai irodalmakban már széltére mindenütt új áramlat frissítette föl az avatag életet és a lelketlen formákat. A szellemi műhelyekből egészséges életzaj hangzott ki s az agyonkorlátolt egyén visszanyerte korlátlan jogait a költészetben. Poétáink, kik teljes odaadással csüngtek a görög művészet szépségein, maguk is észrevehették volna, hogy izlés dolgában nálunk is valamely átalakulás jelentkezik, mert hiszen éppen azok a műveik tetszettek legjobban, melyekben a mithológiai dagály nem rontotta le a közvetlenséget s melyekben természetes kedély és egyszerűség nyilatkoztak.

Igen, így volt. Elérkezettnek látszott az az idő, midőn az elvont eszmények kultuszát immár az eleven élet szeretetének kellett felváltania; az idegen szellemű, merev és merevítő klasszicizmust a szabad szárnyalású, termékenyítő – romantikának. Jöjjünk tisztába ezzel az áramlattal, mely hivatva volt a magyar költészetnek új irányt, új tartalmat s új formákat adni. Nem a beteges német romantikáról van szó, mely a középkor lovagtörténeteiből, miszticizmusából táplálkozott s hatásait már korábban éreztette velünk; sem a francia romantikáról, mely a borzalmast, a szertelent hajszolta s külső hatásokra törekedett. A valódi magyar romantikát értjük itt, mely nemzeti alapon indult meg, erős nemzeti érzéseket ébresztett s a multak hagyományait is csak azért ápolta, hogy utat törjön velök a jövő számára.

Az új istennő egy fiatal költőnek, *Kisfaludy Károlynak* »virágos, csengős szekerén« kissé félénken állított be a magyar költészet udvarába, de sokkal ifjabb és bájosabb volt, hogysen rögtön ne találták volna kedvesnek és kívánatosnak. Jóformán észrevétlen, játszva hódította meg a sziveket. A tavaszt, a szabadságot, lelkesedést hozta magával. Mosolygott és a remény rózsáit dobálta a tétovázók lelkébe. Dalolt és hangja hasonlított a pacsirtadalhoz. Megjelenése gyöngéd, mozdulatai naivok voltak, de lehetetlen volt meg nem szeretni, mert úgy hitták, hogy a – *mienk*.

Kisfaludy Károly már természeténél és életviszonyainál fogva is romantikus. Szenvédélyes, nyugtalan, kalandokra hajló vérmérséklet. Képzelődése nem annyira a tétlen álmodozást, mint inkább a harczot, a cselekvést kedveli. Eleven és csapongó. Egyéniségének fővonása az örökös mozgékonyosság. Igazi irodalmi agitátor, a ki nagyban egyengeti Széchenyi útjait s törekvéseinek rendkívüli szolgálatokat tesz. Nem nyugszik egy pillanatra sem, de nem hagy nyugtot a magyar

közönségnek sem: foglalkoztatja szakadatlanul. A nemzeti szellem ébrentartásának egyik lelkes őre, nélkülözhetetlen eleme. Nemes kovász az alakuló idők erjesztőjében.

Már gyermekkorában történik vele valami olyan, a mi rögtön letereli a járt ösvényekről, korai önképzésre szoktatja s küzdelmekhez edzi. Összevész tanáraival, ott hagyja az iskolát, beleveti magát az életbe. S ebben a pillanatban éppen arra van szükségünk, hogy az – életből lássunk valamit. Katonának áll, részt vesz a francia háborúban, el is fogják, de vakmerően megszökik s mikor a hadi élettől megvált és e miatt atyjával végkép összevész: újra fölszedi sátorfáját s külföldre vándorol. Tud egy kissé festeni. Vidáman kóborolja be Olaszországot s az ecsetje után éldegél. Majd visszatér Pestre s tovább festeget, nyomorog. Egyszer aztán előveszi a leleménye: eszébe villan, hogy valamelyik kéziratban heverő szindarabjával próbát lehetne tenni a szinpadon, – csak úgy, kenyérkeresetből. Sor kerül hát a *Tatárok Magyarországon* című színművére, melyet a közönség előbb Fehérvárott, később a fővárosban osztatlan lelkesedéssel fogad. Mentve van. Megtalálta magát. Most már tudja, mit csináljon.

Ir. Bátyja példája is ösztönzi. Mért ne arathatna ő is igazi sikereket, a ki a tapasztalatok és élmények egész kincses táráat bírja lelkében? Van kedélye, izlése, világlátottsága, emberismerete, szeme a dolgokhoz, lelkesedése és tehetsége a munkához. S körülötte mily naiv állapotok, mily fejletlenség! Szinte csábító alkalom, szinte provokáló helyzet. Hiszen *erre* a közönségre hatást gyakorolni nem is annyira fáradtság mint játék. Ime, a szinpadon is valóságos *játékokat* mutogatnak. Embriójában van majdnem minden műfaj, de főképp a dráma, melylyel mégis legközvetlenebbül ki lehet hatni a tömegre. Megelégesznek mindennel. Ennél a közönségnél hálásabbat már képzelni sem lehet. Hazafisága oly nagy és jóindulatú, hogy – szolgálja csak a nemzetiség ügyét meg a jó erkölcsöket, – egészen gyarló műveket is tapsokkal és koszorúkkal borít el. Egyelőre nem kíván mást az írótól csak azt, hogy nemzeti érzésére hasson. Még festeni sem kell a magyart, csak dicsérni s minden rendben van. *Tatárok* hatása világosan megmutatja az igényeket. Könyvekbe fulad minden szem, midőn a várát vitézül védő s foglyul esett Bebeket halálosan megsebesítve a tatár khán elé vezetik. Micsoda rendkívüli, bámulatos vitéz ez! Sebeiről letépi a kötelékeket s ott vérzik el vad ellenfele előtt büszkén és hősileg. Maga a rettentő Kajuk kénytelen elérékenyedni s megilletődve szól: »Tatárok, ide nézzetek! így hal a magyar, így hal meg az igaz bajnok!« Hát nem győz itt a magyar még a tatárokon is?

De bármily szegényesek és együgyűek mai szempontból a szinpadi hatás e külső eszközei: bolondság volna megvetni őket éppen akkor, midőn szükség van rájuk és siker jár a nyomukban. Ezt a lelkes közönséget ébren kell tartani mindenáron. Érzékeny hevüléseit nem szabad lenézni: hadd hulljon gyermeki kedélyére az erkölcsi nemesbülés, a művészetek szeretetének tápláló mannája. Csak hadd jöjjenek egymás után *Ilka*, vagy *Nándorfehérvár Bevétele*, *Stibor Vajda*, *Szécsi Mária*, *Kemény Simon* s mutogassák a régi magyar erényeket, a hajdani élet jeleneteit modern célzatokkal, a nemzeti vitézséget s önfeláldozást, ha kissé gyér cselekményben, ha kissé puffogó dikcióban is! Ne keressünk e művekben más érdemet, mint a mi valóban érdemük: a tényt, hogy hatnak s megkedveltetik a szinpadot.

A közönség tehát meg volt elégedve Kisfaludy Károlylyal, ám a költő annál kevésbé magával. Nagyon olcsónak találta ezt a dicsőséget s magasabban termő babérokra vágyott. Nagy gonddal megírt egy tragédiát, *Irénet*, mely komoly színművei közt kétségkívül a legértékesebb is. Kitünő alapeszméje, érdekes, célratörő bonyodalma, igazi drámai tartalma van. A darab hősnője, egy foglyul esett szép görög leány, hűtlen lesz régi jegyeséhez és hazájához, hogy mint a hódító szultán, Mohamed, felesége, enyhithessen szomorú sorsukon. Szándéka nemes, de tragikai vétsége nem válik teljessé. A szerelmes szultán békét hagy ugyan a görögöknek, de midőn megtudja, hogy Iréne őt csak áltatta szerelmével: föláldozza a lázongó harczi pártnak. Hatással adták ezt is mint a többit, – de hiába! Kisfaludy nem termelt a komoly műfajokra s kivált a tragédiához nem volt sem igazi jellemző ereje, sem dikciója. Bizonyos édeskétség és lágyság, csinált pathos és áradozó retorika játszsza e stilben a főszerepet, távol állók a való élet s a küzdő indulatok beszédétől. *A mult* feszélyezi; ő a jelen embere egészen.

Nem is sokat késik hát és visszafordul a történelem utvesztőiből az ő valódi, jól ismert világához: a jelenhez.

És ime, mennyivel egészségesebb, derültebb levegő ez! mennyivel szabadabban érzi magát rögtön! Milyen gazdag és kiaknázatlan kincses bánya ez a korabeli magyar élet! Két kézzel szedheti szinaranyát, nyalábbal a virágait. A mennyi félszegség, furcsaság, – álmiveltség, szélháziság s egyéb nemes parlagi erények, – hát nem vigjátéknak való tárgy ez valamennyi? »Szabad partokról nevetni a halandók gyarlóságait«: hát lehet-e ennél pompásabb multság? Megkaczagtatni az embereket és ezzel javítani őket: hát nem a legderekabb pedagogia ez? Azok a vigjátékok, melyeket Kisfaludy Károly leleménye nagy bőségben visz a szinpadra, jóval több hazafias missziót végeznek, mint komoly darabjai s irodalmi jelentőségük is sokkal fontosabb, mint amazokéi. Okosan gondolt, könnyed, ötletes, eleven alkotások, s – végtelenül tetszenek. Bennök van az író egyéniségének minden jobb tulajdonsága: szeretetreméltósága, frissesége és szellemessége. Fürgén haladó cselekmény, törülmetszett alakok, derült helyzetek s jellemző párbeszéddek lelkesítik át e műveket. Fölkaczagják a szinpadra a tanulságos életet s beviszhangozzák nevetéssel és vidámsággal a kedélyeket. Mozgalmas jeleneteikben egymásután vonulnak el: a külföldieskedő léha mágnás, örökös »ah, mily hátra vagyunk!« jajongásával, a parlagi magyar gavallér, nyersen őszinte modorával s pompás mondásaival, – a lányörző pedans, a rövidlátó tervkovács, a latinoskodó prókátor, a férjet vadászó aggszűz, a kántor, a nótárius, a kupaktanács, – szóval: a magyar társadalom mindenki által ismert, jóízű fajképei, kiket azonban a szinpad tükre eddig nem mutogatott. *A Kérők, Pártitűk, Csalódások* levegőjét már a valódi romanticizmus fuvalma hullámoztatja s daczára, hogy e vigjátékok csak helyzeteken épülnek föl: a magyar szinmű történetében új korszak jelzői. Az élet egészséges komikuma s egy gazdag költői kedély nemes humora sugározza be őket. Az irodalomtörténet ezek révén teljes joggal vallhatja Kisfaludy Károlyt a magyar vigjáték atyjának.

Épp ily fényes diadalokat arat egy más műfaj, a szépprózai elbeszélés terén is, melyet ez idő szerint alig egy-két írónk mível, az is kelleltenül. A főtáplálék: idegenből átültetett férczművek, – érzelgős, kusza történetek. Jóformán még mindig a Kartigámok járnak. Pedig nagyon is ideje volna: kiszorítani ezeket a silányságokat s egészséges hazai termékekkel pótolni a kívánatos veszteséget. Hadd verje meg itt is a magyar a – németet! Az első indíték tehát ezen a téren is a hazafiság, de, szerencsére, figyelemre méltó rátermettség kíséretében. Az a Kisfaludy, a kinek lelki derékségét s irodalmi életrealóságát eddigi munkásságából már kissé megismerhettük, nem fog hajótörést szenvedni itt sem. *Tihamér*-ja rögtön elfoglalja a régi hadi románok helyét. A magyar középkor lovag-életéből kiszakított képek, a daliás, merész regényhős, egy romantikus szerelem szövevényei s a hadi élet kalandjai közepett: komoly érdeket kelt maga iránt s mélyebb nyomokat hagy hátra. Szívesen olvassák. Még szívesebben a vig elbeszéléseket, melyek derűt, életet hirdetnek, – jóízű tréfákat, anekdotákat, multságos viszontagságokat rajzolnak eleven képekké és humoruk játszi opálján vidáman bölcs célzatosságok csillognak. Csak *Tollagi Jónás viszontagságait* és *Sulyosdi Simont* említem, mint e nemben legsikerültebb alkotásait. Amaz egy tapasztalatlan falusi ifjút kalandoztat és leczkértet a fővárosi raffinériák közt, később továbbszerepeltetve őt a vidéken mint feleségfeltő nótáriust s kudarczot valló ártatlan pipogyát. Emez a semmivel sem törődő, dologtalan vidéki magyar nemes fajképét mutatja be, a ki mindenre ráér és mindentől elkésik. Életeleven, pompás kép mind a kettő. Az ujság hatásával hatnak és minták maradnak sokáig. Amaz a novella szabadabb formáját, a levélformát hozza újra forgalomba, emez első, számottevő kísérlet az ugynevezett »rajz« terén, melynek később annyi jeles művelője lesz irodalmunkban.

Versei közt is határozottan legsikerültebbek azok, melyekben elbeszél. Ha művészete jórahalóságát akarjuk látni: csak forduljunk ide, nem fogunk csalódnani. Romantikus voltának s alkotó képességének minden erősebb vonásával megismerkedhetünk e kerek, formás apróságokban. Költői működésének kétségkívül legérettebb gyümölcsei. Megtetszik rajtuk Goethe tanulmányozása s mégis egészen magyar a szellemük, a levegőjük. Ha összevetem őket a korukbeli hasonló művekkel – még Vörösmarty balladás költeményeit sem véve ki – elvitázhatatlan magasságban állanak fölöttük.

Sőt mai szempontból is többet érnek, mint akárhány fölfujt modern ballada. Kompozíciójukban a szükségest, a jellemzőt mutatják föl, célratörő, színes és gyors előadás kíséretében. Egy cseppet sem erőszakoltak, vontatottak és nem unalmasak. A *Budai harczjáték*, *Eprészleány*, *Karácsonyék*, *Álmatlan király*, *Sastoll*, *Bánkódó férj* komorabb és derültebb romantikájukkal, ünnepélyesebben hangzó, majd játszibb, de mindig a tartalomhoz simuló stíljökkel: javatermékei e kor költészetének, mely az erősebb szerkezethez vezető utakat még csak keresi. Szerencsés ihlet eredményei, igazán kedves ujdonságok valamennyien.

Kevésbé szerencsés a lírában, sőt éppenséggel nem lírai temperamentum. Szinte különösnek tetszik, hogy az az ember, ki oly viharos ifjúságot élt s a való életből annyi igaz poézist tudott meríteni: itt elvont eszményeknek hódol s bizonyos modorosság erőtlenséget el. Általánosságokat zeng s legtöbbször hidegen hagy. Alaphangja a melancholia, valamely édesbus érzés, mely homályos, lágy és bizonytalan. Melegebb, megkapóbb kifejezésével ennek csak egy-két költeményében találkozunk. Így a *Honvágyban*, a *Mohácsban*. Ez utóbbi szabatos distichonokba öntött elégia. Komor és érzelmes képeket fest »nemzeti nagylétünk nagy temetőjéről,« de csak azért, hogy a gyászos multból a tettekre ébredő jelenhez fordulhasson s Széchenyit megelőzve, de az ő bátor szellemében harsoghassa el: Él magyar, áll Buda még! A mult csak *példa* legyen most. Nézzen *előre* szemünk!

S a költő szájában ez nem frázis. Ő maga is nyílt és átható tekintettel néz előre s egyetmást idejében észre vesz, előre meglát. Így mintha megérezné, hogy a népköltésnek milyen nagy átalakító hivatása lesz nálunk a jövőben: érdekes kísérlettel áll elő, a *népdallal*. Uj csapás; – a felfrissülni készülő költészet elősejtelve. Jóformán még népdalgyűjteményeink sincsenek, a politikusok figyelme sem fordult még a nép felé, csak a levegőben van valami hullámlás, mely a nemzeti ujhodás vágyait és termőparányait hordogatja szét. Az embereket megérinti, a költőt megihleti. Kedvvel és szeretettel nyúl e gyöngéd formákhoz, melyeknek csengő és játékos ütemei közt a magunk természetes érzései, a magyar érzés világa reszket. Nem mélyed el bennök, de fölismeri üdeségüket s az objektív megbecsülés gyönyöröztetésével szedegeti össze jellemző motívumaikat. Akár virágokat kötne bokrába. Voltaképpen nem tesz egyebet, mint a nép egyszerű foglalkozásaira, életviszonyaira s érzelmkörére gondol; helyzeteket és jeleneteket foglal dalokba. Néha románcz, néha kép lesz belőlük, néha tréfa, néha csak egy-egy sikoltás. Jól intonál (*Hej, csicsergő kis madár!* – *Szomszédasszony udvarába két galamb szállt minapába*); a természet jelenségeit jellemzően vonatkoztatja a kedélyvilágra; helylyel-közzel teljes képet ad:

Fogy már a nap melege,
Kertünkben a czinege,
Csipős szél fuj a mezőn,
Farkas kullog az erdőn.

Tud egyszerű és tud színes lenni. Népies, minden durvaság, dévaj, minden czédaság nélkül. Kissé érzéki, de csak a gyöngédség határáig. A hazafias elemet is ügyesen használja föl (*Rákosi szántó*, – *Mohácsi dal.*) – s mindezek daczára (bár mindezek nagy dolgok az ő korában!) mégsem adhat tökéleteset, mert ezekből a dalokból hiányzik a naivitás teljessége és a kifejezés biztossága. Nincs meg bennök a művészi egyenletesség, nem a költői lélek meggyőződéséből kifakadó igazságok, csak dicséretreméltó kísérletek, vagy, ha úgy tetszik, egy új eszköz felmutatása a líra bővítéséhez.

Az ő működésének irodalomtörténeti fontossága különben nem ezekből a részletekből tűnik ki, mint inkább egyénisége teljességéből. A cselekvő, egész embert kell néznünk, hogy korára tett hatásait megérthessük. Az agitator, ki az ujuló idők minden szükségét átérzi, meglát minden hiányt hézagosságot, s termés alá forgatja a parlagon talált nemzeti életet okos észszel, sok tapasztalással, serényen és ildomosan. Magas célul a nemzeti műveltség eszméje lebeg előtte s ennek érdekében ragadja ki a zászlót Kazinczy kezéből. Rokonszenves, szeretetreméltó s minden tekintetben lelkes egyénisége csakhamar maga körül csoportosítja az írói világ java gárdáját s az *Auróra*-val, melyet

egy évtizeden át rendkívüli buzgalommal s ügyes célzatossággal szerkeszt, szellemi központtá avatja a fővárost. Élelmet nyújt az élettől eltávolodott közönségnek, főképp az asszonyoknak, hogy »magyarosodjanak« s a »hazai nyelvet inkább pártolják«. A klasszicizmus rideg és lapos fensíkjaíróól levezérli az irodalmat a romanticizmus termékeny és változatos völgyeibe s új csapásokon haladva új tartalmat hódít számára. Reményt és életet hirdet minden felé... És nem akarja a jövőt megcsalni. Maga írja egy helyütt: »A jelent könnyü megcsalni, – a jövőt soha. Tág tüdő, jó torok tiszteletre kiáltozza az élöket, de ha elnémul ez: csak *tettek* maradnak a bírálóat számára.«

Nos, ezek a tettek valóban megmaradtak az ő egykori, sokoldalú, tiszteletreméltó működéséből s az erős fejlődés különböző irányzataiban ma is úgy hatnak, mint elevenítő lélek, nemes és nagy egyéniségének emlékét folyton megújuló tettekben örökítve.

III

LÁNGÉSZ A HOMÁLYBAN

1792–1830

Nem képzelek szomorubb sorsot mint *Katona Józsefé* volt. Teljes művészi tudatossággal alkotott egy remek művet – a legjobb, a legtökéletesebb magyar tragédiát, a mi csak létezik – és senki sem értette meg. Pályázott vele: rá se hederítettek. Kinyomatta: ott maradt a könyváruhi polczokon. Komor megdöbbenéssel, zavartan, szinte kételkedve tehetségei igazában, szemlélte e jeges hatástalanságot, e sorvasztó közönyt s lángelméjével úgy érezte magát az emberek közt, mint egy oroszánvadász érezheti magát a majmok közt. Különben is zárkózott kedélyü, fanyar ember, szűkszavu, nehézkes modoru, – maga magának is teher. Ha öröme volt: nem vigasztalta; ha sebe volt: mélyen érezte. Asszonyok közt esetlen, bamba és mogorva; a szerelem convulsióiban inkább háborgó és vergődő, mintsem a gyönyörök osztályosa. Nyitott szemekkel, de nagy és merész álmokkal jár az értetlen tömegben. Magában ég, mint Mózes csipkebokra s a túlságos fénytől nem látják. Miután egyetlen lelket sem talál, ki felfogná: eltemeti magát egy kisvárosi hivatal közönséges aktái közé s harminczhét éves korában ismeretlenül, koszorutlanul száll sirjába.

S mindez akkor történik, mikor Kisfaludy Károly *Tatárait* tomboló tetszés közt adják a színpadon s az elismerés babéraival jutalmaznak egy halom férczművet. *Bánkbán*-nal és szerzőjével nem törődik senki sem. Ez a nagy mű a maga zord fenségében sötéten és egyedül áll a kor rövidlélegzetü színpadi termékei közt, mint apró vakondturások közt valamely ormóttan, roppant idomú hegy, melyhez annyiban is hasonlatos, hogy körvonalait felhők mossák szét. Tünelmes, rejtélyes előbukkanás! A természeti őserőknek oly nagyarányú, vad és szabálytalan játéka, melyet bizvást csodának nézhetünk. Érthetetlennek tetsző megjelenés, mely mégis oly világos mint a kinyilatkoztatás. Shakspere lelkének egy darabja szórja szét sugárkévéit a magyar alföld szürke homokbuczkái közt. A szegény kecskeméti takácsmesterember viskójában valóban olyasmi történik, mint valamikor régen a stratfordi szatócs-házikóban: a lángész fénye árad ki belőle.

Vannak csodálatos és kivételes lények, kik nemcsak megsejtenek, de egészen tisztán látnak olyan dolgokat, melyekből koruk jóformán semmit sem lát. Shakspere a központi nehézkedést Newton előtt körülbelül egy teljes századdal már kozmikus törvényül hirdeti. Nem csodálatos ez? És nem különös, hogy midőn nálunk a dráma a lehető legkezdetlegesebb formák közt vajudik, – szinte zöld és éretlen: hirtelen minden látható ok nélkül felbukkan az ismeretlenből egy lángelme, a ki a költészet ormán álló legmagasabb műfajnak, a tragédiának egészen biztos és igaz törvényeit alkalmazza remekművében? Hol tanulta? A kecskeméti tanyákon? A pesti játékszin szárnyfalai közt, a hol szerény foglalkozása van s hazafias czélokot szolgál mint a többiek? Az a művészet, a mit itt lát, valóban édes-kevés arra, hogy szellemét magasabb légkörbe, a geniusz trónjáig emelje s megtanítsa a drámai szerkezet biztonságára, az erős és széles jellemzés titkaira, meg arra a hatalmas, lelketrázó, nagy stíltre, melyhez hasonló stíljé még maig sincs egyetlen drámairónknak sem. Hát az a nyugodt, határozott tekintet, az az élesen-tiszta látás a történelem szövevényei közt! Hol edzette ahhoz a szeméit? Hisz nálunk a történelemnek ekkor még csak meséje volt s éppenséggel nem volt filozófiája, lélektana!

Az ő iskolája, mint minden nagy költőé, maga a természet. Két mestere van: Shakspere meg az élet. Mindkettő elég hatalmas arra, hogy egy fogékony léleknek tartalmat adjon, – hát még egy lángszellem mi mindent merithet titokzataikból! Izzó képzelődése van s hiába! ez a tehetségek királya. Mind a többi szolgamódra, fegyelmezetten ballag utána. De ezt a vassfegyelmet nem a vak véletlen, hanem az ítélet ereje tartja fenn. Katonának bőven van ebből is. A történelemben nem az eseményeket nézi, hanem azok indítékait, törvényeit. A dolgok lelkét kutatja, a tettek rugóit mérlegeli. Nem a külső, hanem a belső embert keresi. Nem az általánosat, a typut, hanem a nemzetit s egyénit. Jellemzésének

módszere ugyanaz, a mi Shakspere-é: több szenvedély szövevényéből állítani elő a jellemet, többféle indítékból fejleszteni ki a cselekményt. De viszont: nem elégszik meg azzal, hogy nagy tragédiájában, a szenvedélyek e heves összeütközésében szűkkörű, lokalizált eseményt bonyolítson le. Alakjai fölött ott lebeg a századok történelmének szelleme két nagy mozgató elemben: az idegen befolyásban s a nemzeti visszahatásban. A ki ismeri a magyar történelmet: rögtön megérti ez általánosító gondolat komoly és mély jelentőségét, – lelki szemei előtt elvonulnak a százados küzdelem véres árnyai, a megaláztatás és a szenvedések komor évei, a vad és kegyetlen félreértésből támadó viszályok, a hatalom és önkény kicsapongásai s velök szemben a letiport magyarság ökölbe szorított keserve.

Mi történik e tragédiában? Bánkban szép és együgyü feleségét, Melindát, megbecstelenítik az idegenből származott magyar királyné, Gertrudis udvarában. Ki? Ottó, a léha meráni herceg, Gertrud testvéröccse. Kiket terhel még a felelősség ezért a gaz merényletért? Részben a királynét, kit Katona csak »mély tiszteletreméltó állapotjáért« rajzol gyöngédebben a színműben, részben egy lézengő német rittert, Biberachot, a ki az emberek vakságából él. Mind idegenek! Mit keresnek ezek itt, a magyar király udvarában? Rabolni, dombórozni, szeretkőzni jöttek. Ez a gőgös, uralkodni vágyó Gertrud, annyi veszedelmek és nyomor okozója, ha csak egy pillanatra is meglátná magát a nemzeti lélek tükrében, – de nem látja! *Petur*, az elégedetlenkedő magyar ez örök typusa, minden habozás nélkül kimondja róla véleményét: »Egy oly teremtés, a kinek nem ez hazája – bennünket vajjon szerethet-e? Tulajdonunkat elvevé s eladta a hazájából czinkosainak. Kihuzta a szegény magyarnak kezéből a kenyért s azt megette a meráni fegyveres. Eckbert, az öcscse, alig törölte le Fülöp királynak a vérét kezéről, itt a scépusi földet elnyeré. Berchtold az üstökét se tudja még befonni: már érsek, bán, vajda, Bács-Bodrog megyében főispán!« Az öreg *Mikhál* bán rimánkodva sir fel hozzá: »Add vissza hiveidnek, a mit elraboltál: a nyugodalmat, békességet és az életen való gyönyörködést, – a volt vagyont, a testi, lelki megelégedést. Fazékok mellől a fát, ételekből a húst és ágyakból a szalmát.« *Tiborc*, a vén és eszes paraszt, a nép kétségbeesett és fenyegető panaszában sorolja fel bűneit. Ez a remek részlet így hangzik:

Ő csorda számra tartja gyülevész
Szolgáit, épenséggel mintha minden
Hajszála egy őrzőt kívánna; sok
Meránit; olykor azt hinné az ember,
Hogy tán akasztani viszik, úgy körül
Van véve a léhütőktől, – s mi egy
Rossz csősz alig tudunk heten fogadni.
Ő táncmultságokat ad szünetlen,
Ugy mintha mindég vagy lakodalma, vagy
Keresztelője volna: és nekünk
Szívünk dobog, ha egy csaplárlegény az
Utcán előnkbe bukkantik, mivelhogy
A tartozás mindjárt eszünkbe jut.
A jó merániak legszebb lovon
Ficzánkolódnak; tegnap egy kesely,
Ma szürke, holnap egy fakó: nekünk
Feleség s porontyainkat kell befogni.
Ha veszni éhen nem kívánkozunk.
Ők játszanak, zabálnak szüntelen,
Úgy, mintha mindenik tagocska bennök
Egy-egy gyomorral volna áldva: nekünk
Kéményeinkről elpusztulnak a
Gólyák, mivel magunk emészjtük el

A hulladékot is. Szép földeinkből
Vadászni berkeket csinálnak, a
Hová nekünk belépni sem szabad
S ha egy beteg feleség, vagy egy szegény
Himlős gyerek megkivánván, lesujtunk
Egy rossz galambfiat: tüstént kikötnek,
És a ki száz meg százezert rabol –
Birája lészen annak, a kit a
Szükség garast rabolni kényszerített...

Az idegenek, és mindig és mindenütt az idegenek! Ime, az egész ország érzi a nyomoruságot, – maga Bánkban, a távol időző II. Endre helytartója, ez idő szerint tehát a törvények óre, országos körútjában személyesen is meggyőződik erről. Most hirtelen, váratlan visszahijják az udvarba, de nem a királyné, hanem Petur, ki elégületlen társaival meg akarja dönteni az idegen befolyást s úgy gondolja, hogy e célra Bánkban féltékenységét is fölhasználhatja. Ime, a ketté ágazni látszó, de Bánkban tragikumában – haza és becsület – egybeömlő cselekmény kiindulási pontja. Bánkban visszatér, megjelenik az udvarban, beszél Peturral, a ki a bizonytalanságok közt hánykódó bánt éjjeli titkos összejövételre hívja, értésére adván a jelszót: Melinda. Magára marad megdöbbenéseivel, erős felindulásaival. Az elszegényedett ország nyomorai közül érkezett, s előtte a dőzsölő udvar. Petur a Melinda nevével hívja éjjeli találkozóra. Titoknak zára lett felesége mocsoktalan, szabad neve! Már-már indulna Peturékhoz, de e pillanatban a rejtekajtóból megpillantja Ottót, a mint Melinda előtt térdre hull s szerelmet vall neki. Visszaszédeleg. Még hallja a büszke visszautasítást:

Ő térdepel! Bánk, Bánk, emlékezek
Szavadra...
Midőn kezem megkérte, nem rogyott
O térdre! szép se volt igen; de egy
Alphonsus, egy Caesar állott előttem!
»Szabad tekintet, szabad sziv, szabad
Szó, kézbe kéz és szembe szem, minálunk
Igy szokta a szerelmes: a ki itt
Letérdel, az vagy imádkozik, vagy ámit!«
Ő mondta ezt, ámitó, és bizon
Bánk nem hazud s ezért megvet Melinda!

Bánk – kinek honlétéről az udvar nem tud semmit – minden beavatkozás nélkül hallgatja végig e jelenetet. Nem ront ki rejtekéből hebehurgyán. A nagy és büszke szerelemnek ez a határozott beszéde lecsöndesíti sustorgó vérét, megnyugtatja. Ezután még akaratlan tanuja lesz a királyné és Ottó közti beszélgetésnek is. Hallja, mikor Gertrud szemrehányásokat tesz öcscsének, hogy oly botránnyosan üldözi Melindát s mégsem tudja elcsábítani ezt az együgyü szívet! Vére föllázad a kétértelmű beszéd hallatára s a jelenet végén – midőn a terem már üres – kivont kardjával előront, de heves benső küzdelmek után csakhamar ismét lehiggad és kötelességeire gondol. Első a haza dolga. Megy az éjjeli találkozóra, a pártütők közé.

Ezeket Petur bán dühe tartja ébren. Megbízhatatlan, ingadozó tömeg, mint a tömeg rendesen. Húzódoznak a pártütéstől, melyet Petur »kicsikart szabadságnak« nevez s midőn Bánk megérkezik és a lelkükre beszél: mindnyájan pártjára állanak. Csak Petur nem. Az tovább lázong, sőt azzal fenyegetődzik, hogy maga lesz hóhéra a királynénak. Bánk a reá ruházott hatalomnál fogva, a király nevében lánczra akarja veretni a felségsértőt, mire Petur hódolatteljesen Bánk lábaihoz hajol. A király neve szent előtte s parancsának engedelmeskedik. Ellágyul és békességet emleget. Bánk méltán

büszke ez erkölcsi győzelemre, de éppen, midőn e fölötti örömeiben följong: toppan be Biberach azzal a kegyetlenül kiábrándító értesítéssel, hogy csak »ezt az éjszakát lett volna szükség el nem lopni Bánkbán nagyúrtól!« Egyszerre minden más képet ölt. Az erkölcsi diadal pompás épülete rémes hirtelenséggel összeomlik. »Német, te megnyitottad a szemem!« kiált föl Bánk. – »Gyalázat! Ellágyulhattam!« kaczag fel keserűen Petur. E percztől fogva zavar és romlás mindenütt. Bánk először is a csábitó meggyilkolására gondol, – de hátha még nem késő s megmentheti Melindát! távozóban arra kéri barátait: maradjanak együtt, ha hogy szükség lehetne rájuk.

Mindhiába! késő minden. Bánk becsülete be van szennyezve, lelki világa végkép földulva. Mindjobban megbizonyosodik abban a gyanúban, hogy romlásának oka maga a királyné s mindjobban megérlelődik benne az elhatározás, hogy becsülete szennyét csak vér moshatja le. Melinda vallomásai, Tiborcz panasza, az öreg Mikhál bán elzáratása, a részben becsületére, részben hazája sorsára vonatkozó körülmények egész tömege ellenállhatatlanul sodorják a tragikai bukás örvénye felé. Megöli a királynét. Meg kell ölnie. De ezzel a tettevel, mely az igazaiban hívő önbíráskodás cselekedete – erkölcsileg teljesen lehetetleníti magát. Midőn meggyalázott becsületeért boszut áll, – írja a Bánkbánról szóló kitünő monografiájában Gyulai – egyszersmind meggyalázza mindazt, min becsülete nyugszik: méltóságát, hitét, politikai elveit, büszkeségét. A nádorból törvénytapolódó, a király kegyeltjéből felségsértő, az alkotmányos államférfiuból forradalmár, lovagból nőgyilkos, a büszke úrból megalázott szerencsétlen lesz. Sem az udvar romlott levegője, sem a pártütők sötét szándéka nem alkalmasak arra, hogy Bánk becsületes és tiszta egyénisége éppen megállhasson közöttük. Buknia kell mulhatatlanul. Tragikum a oly teljes, a minőnél teljesebbet képzelni sem lehet. Büntetése az elkövetett merényletért nem fizikai halál, de erkölcsi összeomlás, melynek megkapó, de egyuttal fárasztó rajzával végződik e hatalmas szindarab.

Ime, Bánkbán kivonatos tartalma, meséjének váza, mely azonban legfőlebb csak sejtetni engedi e rendkívüli alkotás drámai súlyát és erejét. Katona tudta, hogy műve jóval fölül áll a közönséges méreteken. Huszonhárom éves korában írta. Nemes és komoly ifjúságának minden merészsége, vulkánikus vérmérsékének minden tüze s nagyratörő lelkének minden becsvágya benne van. Elő akarta adni mindenáron, de a cenzura, mely »ha valahol, úgy Magyarországon nyakát szegi minden szépnek és nagynak«: nem engedte. Katona felpanaszolja, hogy e rettenetes intézmény követelése szerint az írónak el kellene nyomnia a »századok lelkeit«, pedig – fakad ki keserűen – »midőn én egy erkölcstelenséget utáló Felicizianust indulatjának illő polczára viszek, midőn egy Bánkbánt megölt becsületének omladékaira felállítok, hogyan szedhessem én kiszabott kótára fájdalमत?« Mennyire igaza van s ez a néhány odavetett szó mily biztosan kalauzol bennünket a »lelkében ágaskodó igazságok« megértéséhez. Csakhogy, fájdalom, az a kegyetlen cenzor nem áll magában: ott van körülötte alantjáró izlésével az egész nemzet. Látja, tudja jól s gúnyosan kiált föl: »Most a játékban sem igen nézi azt a magyar, hogy mint van a *kidolgozás*, hanem mint van a *morál*; ő előtte az a szép, melyben több-több jeles mondások vannak, annyiival inkább, ha azok nemzetét érdeklik, teli torokkal s botokkal való dörömbözéssel adja ki meglegedését. Igaz, hogy itt csak a hebehurgya ifjúságot vagy a bárdolatlan köznépet értjük, de mivel éppen ezek miatt a jobb izlésű abban hagyja a játékszinben való járdogálást: a dörömbözés, melyet az agyargó idegen nevetve beszél el hazájában, lesz az írónak utmutatója, hogy ha dicsőséget akar aratni, nem jó alkotású, hanem csak dicsekedéssel teljes hazai drámát kell írni, még a szép tettek is elmaradhatnak, – elegendő az, ha tele tömetik a darab azoknak dicsekedő emlegetésével.«

Nem a Kisfaludyék könnyű sikereire gondol itt Katona? Mert kétségtelen, hogy Kisfaludy teljesen kora izlését szolgálta: hazafias, kellemes és édes volt. Megértette mindenki. Nyomában járt a diadal. Kortársa, Katona pedig magára hagyatva állt súlyos tartalmával, mint egy számkivetett fejedelem, – mint egy zord, de kincsetrejtő bércekkel elborított sziget, melyhez csak hullámok csapódnak, de hajó nem közeledik. Éppen saját értékének teljes és komor tudata teszi végtelen szomorúvá és megrázóvá az ő tragédiáját. Mi az ő műve? A dráma legkezdetlegesebb formái közt egy századok számára épített erős idom; a laza tákalmányok közt egy megbonthatatlanul szilárd

szerkezet; a fecsegések zajában egy hallgatagon is élő, soktitokzatu tartalom. Nehézkes és darabos, de durva kérgében gyémánt a mag. Eredetisége: szokatlan, jellemei szertelenek, stílje: láz, de az emberi lélek örvényeinek mély zaja, szenvedély, harsog ki belőlük oly hazafiság kíséretében, mely nem jelentéktelenebb itt, mint az azt tolmácsoló művészet. S mi a hatása? Teljes hatástalanság. Később is, midőn a harminczas években, a költő halála után, végre színre kerül: a kritika megtagadja tőle a főnséget, elítéli az »asszonybecsmérlések« miatt, hibáztatja hőse határozatlanságait s a »miveltebb érzésüeket« kellemetlenül érintő »nyerseségei« miatt ezt a remeket »aljasabb színpadra« utasítja.

Az volt a főbaj, hogy nagyon megelőzte korát és nagyon magasan állt fölötte. De az »idők árja« mindjobban emelkedett s lassanként fölemelte a magyar közönséget is e műremek magaslatáig. A forrongó közhangulat, a folytonos munkában izmosodó nemzeti élet s a romantika nagy átalakulásokkal járó győzelmei nagyot változtattak az irodalmi izlésen is. Bánkbánt, a XIII. század oligarcháját, erősen kiélezett nemzeti s egyéni vonásaival kezdték mindjobban megérteni, – mind közelebb jött a multak távolából s hatalmas arányaival végre egészen belelépett a jelen történelmébe, hogy két állandó érzésnek – a királyhűségnek s a nemzeti elkeseredésnek – fölrazó szavú tolmácsa legyen. Többé nem volt idegenszerű, nyers, de mindenki által megértett, erős. Szendélyének heve átjárta a sziveket és a velőket. Végzete megdöbbsentett. A lány idomok után úgy nyomakodott a színre, mint egy művészi érczinta, mely a halhatatlanság számára van alkotva. Elérkezett a nap, midőn a nemzet nyilván láthatta: mit nyert e műben s mit vesztett szerzője kora halálával.

És nem képzelek dicsőbb elégtételt, szebb koszorút, mint aminőt Katona szellemének az idő adott. Az egyszerű kecskeméti sir minden rögét virágokkal borítja el a nemzeti hála s immár mindnyájan tudjuk, hogy Bánkbán szerzője holtan is az örök élet osztályosa. Művészete tisztán ragyog fölöttünk, mint a nap és nyugodtan, mint az – igazság.

IV IRODALMI TÁRSASKÖRÖK 1810–1830

Nem lesz érdektelen ez alkalommal egy futó pillantást vetni azokra az irodalmi társaskörökre, melyek e század első negyedében benső szükségből s hazafias czélatosságból alakultak a majdnem egészen német szellemű fővárosban. Kisdud szigeteken ezek az idegen műveltség tengerében, – apró vázok a nagy sivatagban, de a bennök megnyilatkozó lélek által a fejlődésnek indult magyar irodalomnak egytuttal igazi mentstvárai. Szent és erős tüzhelyek, melyeknek nyájas világa az örömtelenül révedező s bolyongó írókat szeretettel vonja magához. Itt találjuk őket lelkes csoportokban, egymás mellett fölmelegedve, tünődve, vitatkozva, – mérlegelve a múltat, a jelent és terveket szöve a jövő számára.

Mily biztató, bátorító zaj ez a gróf Teleki László házában! Termei nyitva állnak tudósoknak, íróknak egyaránt, – mindenkinek, a ki szívében hordja a nemzetiség ügyét. Maga a házigazda nemcsak rangban előkelő, de szellemben, tudásban is. Az akadémia eszméjének egyik buzgó apostola, világlátott, nagyismeretű ember. Körülötte nyelvészek, historikusok, theologusok, költők. A nagy amateur: Jankovich Miklós, az új csapásokat kereső, lánglelkű történetíró: Horvát István, a tudós Fejér György, a vidám kedélyű Szemere Pál s a mindig elmés Fáy András. Nagy és heves viták folynak. Amott a régi történet irányairól van szó s a házigazda eleven eszű fia – a még ekkor fiatal Teleki József – később az akadémia méltó elnöke, mindenkit bámulatra ragad talpraesett megjegyzéseivel; emitt Csokonai vagy Himfy elsőségéről beszélnek és az aesthetikus Schedius jobb sorsra méltó kitartással védelmezi az objektív költészet előnyeit. Éles és sima, szenvedélyes és higgadt hang váltogatja egymást. Nagyobb baj azonban nem esik senkiben, s ha megjelenik a szeretetreméltó háziasszony, kit már Kazinczy is rajongással emleget, akkor a viaskodó felek közt egyszerre szent a béke. Mert ez a nő tüneményes asszony, kiváló szellem, a ki elbűvöl és hódolatra készít mindenkit. »Soha nőben – írja Toldy Ferencz, a magyar irodalomtörténet atyja s egytuttal ez idők leglelkesebb krónikása – soha nőben ennyi észt ily kedélylyel, ennyi méltóságot több kellemmel, a legforróbb hazafiságot ily európai kulturával egyesülve nem láttam. Ez gazdaggá és tanulságossá tette társaságát, mely felett igénytelen könnyüséggel, természetesen uralkodott.« Bájos és sugárzó leány, akivel beszélni, eszmét cserélni fölemelő és nemesítő élvezet. Szép lelke tartalmát egy császárné, Karolina Augustza is méltányolja, a ki levelez vele; benső barátságban van a nádornéval; a szegények, kikre egy milliót költött vagyonából, imába foglalják a nevét s mikor meghal, az akadémia csak úgy meggyászolja, mint bármelyik jeles tagját. Lelke ennek a kis körnek, mely eszméket gyűjt föl a közélet sötétjén.

Hát a jó Kulcsár István háza! Ez volt még csak a tarka-barka, patriarchalisan vegyes tanya! Nem kevésbé mozgékony, mégis más jellegű, mint az előbbi. Maga Kulcsár kissé ósdi, de nem korlátolt s hazafiságban mindenkit felülmúló. Az egyetlen pesti hirlap szerkesztője s ezzel az írói világ egyik központja. Buzgató, áldozatkész úri ember, minden célra törő idea pártfogója. Háza hasonlított a méhkashoz, melybe az irodalom méhei összegyűjtik a nemesebb törekvések és gondolatok szinmézét. A régi és új gárda találkozó helye, mely élettől zsong. Itt heveskedik a merész újító: Helmezy Mihály az ósdiak nyelvészével: Beregszászi Pállal. Az ötletes Sebestyén Gábor itt mondja el legjobb adomáit; Gombos Imre, az »Esküvés« népszerű írója ide menekül hivatalos vesződése után. Töltényi Szaniszló itt mond anathémát a mithológiai képekre s olvassa fel egy-egy szonettjét, mely tele van mithológiai képekkel. Tóth László itt osztja fel lelkesedését a görög és magyar versek közt; Horvát István híres »Rajzolatái«-nak ötlete itt pattan ki. Néha megjön ide szent magánya berkeiből a tisztasággyán, Kazinczy Ferencz is, s Kisfaludy Károly nagy neve nem kevésbé kölcsönöz fényt ez érdekesen vegyes társaságnak. Ez volt minden irodalmi terv megvitatásának központja s ha valami derekabb eszme vetődött fel: az hamarosan megkapta itt a tettek formáját. A pesti állandó színház

ügyét itt tartották folyton ébren; itt érlelődött meg a »Tudományos Gyűjtemény« folyóiratának gondolata, sőt az új korszakot nyitó Auróra alapítási terve is.

Csak egy baj volt. A házban nem volt virág: hiányzott a nő. Ez egymástól nagyon is különböző elemek nyers vitáit nem enyhítette a női kedély mosolya. E szigorú és indulatos lelkek minden derű nélkül dulakodtak a teoriák ködében, nyelv dolgában túlkonzervatívek voltak s a költészet iránt, melyet mint nemzeti ügyet támogattak, nem volt erősebb érzékük. Sok jóra való dolog történt itt, sok derék tett indult innen ki, de maradt egy eredménytelenség, egy mulasztás is: ez a kör nem hatott az *izlés* nemesítésére.

Üdítőbb és verőfényesebb levegője volt a vidám, élczes, melegkedélyű Vitkovich Mihály háza tájának. Ez volt az akkori »bohémek« igazi tanyája. Itt már nem az örökös, zord vita járta, hanem az eleven, fordulatós beszéd, melynek ötlet és elme-él volt a fűszere. Ebben a körben a költészet uralkodott. Maga a házigazda is költő, a ki népdalokat ír s pompásan fordítgatja a szerb hősrégeket, melyek először irányozzák a közfigyelmet a dalos nép költészetére. Szereti a zenét és énekel. Bájjos felesége van, akinek lényé derűt sugároz a vendég homlokára. Itt nemcsak találkoznak az írók, de mulatnak is. Maguk a tudósok szinte átalakulnak, másokká lesznek e mozgalmas és friss légkörben. Horvát István Teleki Lászlóéknál hagyja minden tudományos gondjait s itt beáll poétának: verseket olvas, deklamál, sőt három éven át csinálja a Dámák Kalendáriumát. Később, öregedő korában, is idejön visszaifjodni. A Toldy Ferencz által megrajzolt képekben szinte magam előtt látom ezt a lelkes kört, melyben Kölcsey az első magyar románczot szavalja el, Fáy András kiadatlan, dévaj, ifjúkori verseit, Gombos Imre pedig apróbb vigjátékait, melyek sohasem láttak nyomdafestéket. Hallom a tetszés zaját, a tapsokat, a csengő kacaját, mely e felolvasásokat kíséri. Hubay Józsefet, a merész műzsafit, majdnem minden mozdulatával meg tudom figyelni, a mint önérzetesen kiáll a terem közepére s tagolni kezdi ódáit, melyekben ragyogó gondolatok vannak ugyan, de – Szemere fölkél helyéről s gúnyosan-ünnepélyes bókkal üdvözli őket, mint »nagyrabecsült régi ismerősöket« a Csokonai és Berzsenyi ódáiból. S a meglopott dicsőség merész hangjai egyszerre falrengető hahotába vesznek.

Értem, hogy az öreg Virág Benedek nem kiméli a fáradságot s koronkint átutazik Budáról e vidám pesti körbe. Mindig a legmélyebb tisztelet tárgya itt. Névnapiját – mint Kazinczyét is – megünneplik s ha távozik, a háziasszony lekiséri a kapuig és kezét csókol neki. Mindezek nem csinált, nem erőszakolt dolgok, de az irodalom és költészet szeretetéből fakadó gyöngédség. Lelkesedés, szellem, meggyőződés hatja át ezt a kis kört; tehetség és *izlés* irányítja. Csak az a Kisfaludy Károly ne figurálta volna ki Perföldy-jében (»Kérők«) a kör egyik tekintélyes tagját, Nagy István jogigazgató uramat, a házi gazda jóbarátját! de a baj megtörtént s ez erősen bontogatni kezdte az eddigi szép öszhangot. Az életbemerkolésnek annyi szabadságát, mennyit Kisfaludy gyakorolt, nem tudta ez a patriarchalis erkölcsű kör megbocsátani s mint Bohémiában rendes végzet: végül itt is összezördültek.

– No jól van! Sorba szinpadra hozlak benneteket! fenyegetődözött Kisfaludy s ott hagyta a társaságot.

Az öregek mindjobban vénültek, a közszellem mindjobban ifjodott. A kéthetenkinti összejövetelek mind gyérebbek lettek s lassankint csak az évi Mihály napra szorítottak. Vitkovichék régi kastélyháza elcsöndesedett s küszöbén a poétákat a prókátorok és kliensek váltották fel. Hiába, mindennek, a mi szép, jó: gyászsorsa, hogy rossz véget érjen!

Kisfaludy már ekkor elég erős volt arra, hogy egészen a maga lábán járjon s az *Aurórával* amúgy is természetes központja lett az irodalomnak. Régi és új írók immár csak köréje csoportosulhattak s ha Kazinczynak megvolt régebben a maga hivatalos és félelmes triásza Vitkovichban, Szemerében és Horvátban: most neki is megvolt Bajzában, Vörösmartyban és Toldyban. Új irányokat hirdettek és új szellemben cselekedtek. Művészet, irodalom volt minden gondjuk; politikai vitákat ritkábban folytattak. Bővíteni a költészetet, a tudománynak alapokat vetni: ime, főtörekvéseik. És egy napjuk sem múlt el tétlenül. Ha az öregeknek valami nem tetszett: ez csak egy okkal több volt nekik,

bebizonyítani, hogy az a nemtetsző dolog tulajdonképpen életrevaló gondolat. A haladó, sőt immár szárnyaló kort többé nem lehetett megállítani.

Nemes versenyben égett ez a kis kör s eszméivel erősen kihatott a közre. Összejöveleteit mindaddig Kisfaludy lakásán tartotta, míg egyik kiváló, rokonszenves és nagymíveltségű tagja, Bártfay László meg nem nősült. Ekkor aztán, a huszas évek vége felé, úgy, a hogy volt, áthurczolkodott az Auróra-kör az ő kényelmes és barátságos termeibe. Bártfay nemcsak házigazdája, de valóságos elnöke volt e szabad társaságnak. Sokismeretű, puritán jellemű, az irodalomért fennen buzgó, szerény és előzékeny modorú férfiú, a ki maga is irogat, verseket, novellákat, szindarabokat, történeti, heraldikai, jogi cikkeket s pihenésül Tacitus Agricoláját fordítgatja. Mint gróf Károlyi György titkára, módjában áll estélyeinek külsőleg is megadni a fényt, de sohasem a pompázás kedvéért. Tetőtől-talpig úri ember, a kinek izlésében és ítélő tehetségében mindenki megbizik.

Felesége, a szép Jozefine, előkelő nevelésű, lelkes nő volt, finom és gyöngéd, vidám és elragadó. A nemzeti irodalomban teljesen jártas s barátja a kör minden tagjának még mielőtt találkozott volna velök. Nemes valója hódított, erényei megszerették. Toldy azt írja róla: »őrszellem volt, ki e szép kör érzései és tevékenysége felett észrevétlenül s mindig nemesítőleg lebegett«. Kölcsey »kevélykedő örömmel« emlegeti övéinek, Kazinczy a »legszentebb hűséggel és hálával« emlékszik róla leveleiben. Senki sem volt boldogabb, mint ez a kedves asszony, midőn látta, hogy háza az élő irodalomnak valóságos műhelye s hogy szellemével ő maga is nemesítőleg kihat rá. És senki sem volt szomorubb, mint ő, ha félreértés, heveskedő viták, elvi összezőrdülések meg-megbontották egyesek közt az őszhangot. A személyi sértődéseket meg tudta érteni, de kevésbé törődött velök mint magával az irodalommal. Tekintete mindig a legmagasabb eszményen függött s a kör tagjainak tekintetét is arra irányította. A csipős és gyakran erős polémiák közben sok sebet meggyógyított, sok indulatot mérsékel s legtöbbször neki volt igaza. Vezető lelke fényből, kellemből állt s úgy hatott mint a jótétemény. »Nem volt Ninon de l'Enclos vagy Madame du Bruage – írja róla szalonjának legmegbízhatóbb krónikása – amaz egy bájos, de frivol, ez szabályos és hideg irodalmat csinált: ő körülötte a lánysz is érezte a határt, melyet nem szabad túllépnie.«

Igy működött és virágzott ez a kis, de sokfényű kör Kisfaludy Károly haláláig, mely első gyásza volt. A csapás váratlanul jött és nagy fájdalmat okozott. A mester távozott el tőlük. Emlékét nem örökíthették meg méltóbban, mint a hogy tették: tovább haladtak az ő szellemében. Mihelyt kissé fölocsúdtak: elhatározták, hogy folytatni fogják az Aurórá meg a Kritikai Lapokat. Később megindították a Figyelmezőt meg az Athenaeumot, melyek vezető organumai lettek az új iránynak. Majd megalapították az elhunyt költő nevét viselő Kisfaludy-Társaságot, ezt a nagytekintélyű szépirodalmi intézetet, mely ma is virágzik s melynek, többek közt, a magyar Shaksperet és magyar Molièret köszönhetjük.

Aztán – egymásután dőltek ki a sorból és hullottak el a jelesek, a dicsők, lelkesek; Kazinczy, Kölcsey, Vörösmarty, Bajza, Bártfay, Szontagh Mikor a ház édes asszonyát temették: a koporsót az Auróra-körnek már csak egy tagja követte, Toldy Ferencz. Azután ő is csendes ember lett.

Megilletődve állok a lezajlott élet e visszaverődő képei közt és szinte elfogódik a szívem. Az a szeretet, mely egykor színezte, az a lélek: mely egykor átmelegítette őket: régen kilobbant s nekünk, késő kor iróinak, örökül, fájdalom, csak a személyes hiúságok és a szertelenség maradt.

V VÖRÖSMARTY 1800–1855

Mialatt a magyar közéletben mindnagyobb hullámokat vetett a politikai és társadalmi reformok szükségérzete s az eddig kivivott eredmények új korszak biztató jelének voltak tekinthetők: távol az országos mozgalmaktól, de ezek hatásaitól tüzelve, a bonyhádi erdők szálfái alatt méla ifjú bolyongott magányosan s képzeletében a régi dicsőség képei rajzoltak fel pompázón és hatalmasan. Úgy érezte, hogy lelke zajával bele kell vegyülnie a megindult nemzeti mozgalomba s a »riadó, vak mélységet« fel kell vernie dala tárogatójával. Ezt az ismeretlen lángelmét, ki még ekkor maga sem sejtette, mire van hivatva: *Vörösmarty Mihálynak* nevezték.

Nem kutatom: kitől tanulta azt a hódító merészséget s azt a diadalmas magyar nyelvet, melyen nagy kompozíciójában, a »*Zalán futása*« című eposzban megszólalt. Valószínűleg lelke tanította meg rá, mely csordultig volt a reménytelen szerelem el nem sirt könnyeivel s az aggódó honszeretet heves fájdalmaival. Bizonyynal költőnek született, mert mélyen érző, nagy szíve volt s izzó képzelődése, és nyilván birta azt az adományt, hogy mindazt, amit képzelt, imponáló hatású képekben jelenítse s mindazt, amit érzett, tündöklő nyelven fejezze ki.

Nem akart műreket alkotni, csak egy lelkes, fölrázó szózatot intézni elhanyagolt nemzetéhez. A honfoglalás nagy jelenetei lebegtek lelki szemei előtt. Árpád dicső és győzelmes csatái akkor, midőn a vérrel szerzett hazát végpusztulástól féltették a nemzet legjobbjai. Valóban, »*Zalán futása*«-t a kor hangulata szülte. Ez az ősidőkből feldübörgő történelem, ezek a fél föld homlokán végigtomboló hősök villámló kardjaikkal és rettentő buzogányaikkal éppen jókor jelentek meg a »tehetetlen, puhaságra serényebb kor magyarjai előtt. Megjelenésük élő tiltakozás volt minden gyávaság ellen s ha ki továbbra is tétlenkedni mert volna: robogásuk süvöltő szele menthetetlenül magával sodorja, mint a pelyhet. E felséges vízióban megelevenített árnyak mintha sirjaikból keltek volna fel, vagy, nemzetük veszedelmét látva, a »hadak útjáról« szállottak volna le: szemképrázató tömegekben, versengve siettek a dülő magyarság oltalmára. Nem pusztá látományok, hig levegő testetlen testeit, de termékenyítő eszmék képviselői voltak ők, kik ellenállhatatlan erővel akartak részt venni késő utódaik most megindult harcában, az új honfoglalás dicső munkáiban.

Ebből a szempontból kell megítélni e művet, mert csak így lehet megérteni korára tett rendkívüli hatását. Egy lángszellem megnyilatkozása, egy nagy szív túlaradása ez. Maga a történeti tény – a honfoglalás ténye – a hagyományok és mondák halavány világánál kevésbé volt oly lélekemelő látvány, mint e hatalmas képzelődés villámlásai között. Mit a szerkezet lazasága, a cselekmény szétágazása, a naivnak és az epikai nyugalomnak mellőzése, az allegoriákká finomított hitregék, a lírába olvadó részletek s a ködbe vesző alakok! Hiszen – kivételesen – éppen a szigorú s objektív művészet hiánya volt az, ami lehetővé tette, hogy ez a hősrege igazán lelkesítsen, tüzeljen és fölrázzon. Ha mi hiánya volt: ma tisztán látni mindet, erényei azonban kevésbé szembeszökők ma, midőn ama kor mozgalmait és törekvéseit immár régen meghaladtuk. De annyi kétségtelen, hogy – visszatekintve amaz időkre – irigylésre méltó közönséget látunk e mű előtt: az egész nemzetet, mely hódolattal és csodálkozással hallgatja egy eddig soha nem hallott felséges, erős, szívet és lelket magával ragadó magyar nyelv zengését, – a régi nyelvkincsből megteremtett új, merész s mégis mindenki által egyszerre érthető költői nyelvet, melyen aztán később Széchenyi is joggal hangoztathatja, hogy »Magyarország nem volt, hanem lesz«.

Kisebb epikumai – *Cserhalom, Eger, Magyarvár* – túlnyomólag szintén hazafias czélok szolgálatában állanak. Hősi epizódok, melyek nem annyira szerkezetük szilárdságával s jellemzésük biztosságával imponálnak, mint inkább előadásuk szokatlan bájával és erejével hatnak. Ez a színes, gazdag stíl már magában véve is oly művészet, hogy szinte elfeledtet minden egyéb hiányt. Ragyogó

részletek állanak előttünk, melyek páratlanok a maguk nemében. A fantáziának és ihletnek oly bujasága ez, – oly tékozló pompája és tömege a virágoknak, hogy kompozícióinak egyetlen hézaga sem marad szín és fény nélkül. Minden csonka oszlopra, tört falra, párkányrepedésre fölfut a repkény, s csodálatos kék- és pirosszirmú virágkelyhek csilingelnek a szakadékok felett. Egy részük – *Tündérvölgy, Délsziget* – egészen fantasztikus, mintha a költőt álmok vezetnék a valóság mesgyéi közt s csak abban a világban tudna gyönyörködni, melyet saját képzelete alkot. A létező szinte szegényes, kopott, nyomorúságos neki. Oly dús ifjúsága, annyi költői kincse van, hogy, mint egy mesebeli herceg, szakadatlanul szórhatja lobogásának szinaranyát a valóság fakó jelenségeire. A történelemből is csak azokat a szálakat veszi kezébe, melyeket fantáziája szövőszékén sugarasakká sodorhat. Fény a levegője, szín az élete, mély és benső elragadtatások, hallucinációk az ihletői. Mindjobban közeledik a fenség birodalmához. Annyi izgalmon és megrázkódtatáson megy keresztül, hogy végre hozzáedződik az előadás epikai nyugalomához. Eddig lelkesítették tárgyai, de egyúttal uralkodtak is fölötté, és vitték magukkal. Most hirtelen megváltozik a helyzet s föltétlenül ő uralkodik mindenben. A *Két Szomszédvár*-ban előáll a művész.

Nagyon sokszor olvastam ezt a csodálatos költeményt, mely talán a mi egyetlen valódi hexameteres eposzunk, s amikor a magyar nyelv színező erejében, ünnepélyes és hatalmas zengésében gyönyörködni akarok: újra meg újra előveszem s még sem tudok betelni vele. Ez a zord középkori történet, nagyszerű szabálytalanságaival és alakjainak szertelenségével, páratlanul áll elbeszélő költészetünkben. A költő képzelődése oly mélységek fölött jár, hogy lépten-nyomon lezuhanástól kellene féltünk, ha nem lángelméje kalauzolná a meredélyeken. A pusztító, mindent elseprő szenvedélyeknek mily rettenetes vihara tombol végig e hexameteren! Ez a két komor szomszédvár, lakóinak egymás romlására törő boszujával; e vad párharcok, melyeknek kelevész-csattogása s kopjasüvöltése szakadatlanul zúg az éjjeli környéken, Ság pusztá határán; a megtorló harag, a fogyni nem tudó düh e bőszi lihegése, ez az öldöklés, mely nem szűnik, ez a vér, mely mindig foly: mindez a borzasztóan szép, a megrendítően fenséges hatásával borít el bennünket. Itt nincs semmi vigasztaló, csak a művészet ereje, mely teljes, s az általa felkeltett illúzió, mely egész és igaz. Szinte lélegzetfojtva olvassuk e félelmes nyugodtsággal ömlő, szomorúan bűgő, sirámos hősi hatosokat, melyeken mindvégig áthangzik a fegyverek döngése s a fájdalom üvöltése. Az olvasó szinte tehetetlenné válik e nagy és biztos művészettel szemben s nem igen jut neki más szerep, mint átengedni lelkét az ellenállhatatlan hatásnak, az ámulat sodrának, mely itt egyúttal a Vörösmarty tündöklő tehetségeinek érezhető mértéke is.

Ez a négy ének a legtermészetesebb, de legvadabb szenvedélynek: a retorsiónak tragédiája elbeszélés alakjában. Tihamér, diadalmas harc után, haza érkezik várába, melyet földúlva talál. A szomszéd Káldorok egy »hittelen« éjjel kiirtották egész nemzetségét, a Sámson-ház minden emberét. Vérük még ott feketélik a falakon. Az utolsó sámsoni sarj zúzottan áll a szörnű vértor helyén s megtépett haját felszórja az égiek ellen. Majd leöli hadi ménét, megfejt, darabokra szeli a véreveszett húst s a lélekijesztő csendben, a lángok rőt világánál, hervasztó könyek közt lakomáz, – szomorú vendége magának. Minden gondolata a boszu. Fölkerekedik, elmegy László királyhoz, a ki fölhatalmazza, hogy a Káldor-ház tagjait egyenként párbajra kihivhassa. S megkezdődik a bajrahívást jelző rémkürtök rivalgása, a rettenetes öldöklés mozgalmas, vad és változatos rajzai, melyek a Káldor-család teljes pusztulásával végződnek. Levágott fejeik kiszégezve a sámsoni vár kapujára. Csak a Káldor-leány, a szép Enikő marad sértetlen, de a romlás őt is sirba dönti, és Tihamér, Enikő szomorú árnyától űzve, világgá bújdosik, sivatag bánatával.

Ime, a mese. Az én előadásomban valószínűleg hihetetlen, de Vörösmarty előadásában el kell hinni. Ez az ő művészete. Merész képzelődése nem ismer korlátot, nem lehetetlenséget: túlrepül minden határon s szárnyain magával sodorja az olvasó képzelődését is. Nézzük csak a *Túlvilági képet*, melyben egy szenvedélyesen szerető ifjú megöli hűtlen kedvesét, s mikor már a sir takarja: föláss a koporsót. Süvöltő viharban, vészszórta hajjal áll a földúlt sir felett. A rohanó felhők közül haragban égő csillagok néznek le rá. A koporsó megzörren s lejjebb-lejjebb sülyed a föld mélyeibe. Az ifjú utána

– keresztül a felszaggatott föld százzrétű kebelén, a fel-feltünedező koporsó nyomán, a gömb tulsó feléig, ahol új világ, új élet, dicsőbb ég, dicsőbb nap köszöntik. Itt feledésbe vész a mult, a koporsó zára magától föl pattan s kikél belőle a hűtlen kedves csodaszépen, tisztán, szűziesen. – Csak egy lázbeteg álma, ki, midőn fölébred: mellette áll hű nője s homlokáról gyöngéd kezekkel törli le a verítéket. De hogy van ez képzelve és megírva! Igazán, nem lehet eléggé ámulni, hogy ily költemények nem keltik fel valamelyik festőművésznünk becsvágyát s maig is illusztrálatlanok. Szánalmas koldusság a kincsek között.

Vörösmarty a *Két Szomszédvár*-ral befejezte epikai pályafutását s azontúl visszatért első szerelméhez: ereje s ideje java részét színműírára fordította. Három történelmi drámát, négy tragédiát, egy vígjátékot s egy tündéres színművet írt. Mit mondjak e kifogástalan jambusokban ömlő, szép beszédű drámákról, melyek csak névleg azok, egyébként dramatizált történelmi képek és nagyon ismert motívumokból szőtt végzettragédiák, szóval, tehetségének legszegényesebb alkotásai?! Hiába minden költői cziráda! Ez az atya, aki ártatlan gyermekeit kitéteti s később beleszeret saját, ismeretlen leányába, felnőtt fiát pedig – tudata nélkül, hogy fia – meggyilkoltatja: nem hat meg és nem is borzongat többé senkit. Az akadémia koszorúja régen lehervadt erről a *Vérnász*-ról, épp úgy a többiekéről is (*Salamon, Bújdosók, Kincskeresők, Marót bán, Áldozat, Czillei és a Hunyadiak*) az élet minden virága. Képek, melyekről a szín elszállt, csak a festő neve maradt a vásznon. De ma éppenséggel nem csodálkozunk azon, hogy Vörösmarty, aki az epikumban hozzászokott a kényelmes, széles előadáshoz, emellett erősen lírai temperamentum is: derekas drámákat nem alkothatott. Nehézkes. Nincs biztos szerkezete, elég leleménye, hiányoznak jellemei s a szépen ömlő jambusok nem a dráma nyelvét görgetik. Nemesebb stíltre tör és érzelgős lesz, erős akar lenni s a retorika hideg páthoszában gyöngül el. A *Fátyol titkai*, mint vígjáték, ugyanezeket a hiányokat tárja föl. Csak a tündéres, bájos drámai játék: *Csongor és Tünde* kivétel. Ez egy XVI. századbeli magyar költő, Gyergyai Albert *Argirus* királyfiról szóló verses munkájának anyagából szövődik, de egészen szabadon. Tárja: a küzdő szerelem diadala minden akadályon, egy fantasztikus világ jelenetei közt megrajzolva. Korlátlan, csapongó, szeszélyes, mint egy drámai formában rakonczátlanokodó dithiramb, de színes, ötletes, célratoró. Az ideális szerelem tündérkedése a reális szerelem józanságának humora mellett. Ég és föld bájos ölelkezése játszi tréfák, pajzán gyöngédség, mély reflexiók – az emberi érzelmek ezer virága s tengernyi fénye közt. És milyen nyelv tolmácsolja ezeket az édes bohóságokat! Egyetlen a maga nemében. Tisztán, büszkén és biztosan zengő magyar ütemei amily röpkék és pompázók, épp oly jellemzetesek s költői nyelvünknek teljes diadalát ragyogtatják.

A drámairó Vörösmartynál sokkal nehezebb feladat hű képet festeni a lírikus Vörösmartyról. Mert, igazában véve, ő mégis mint lírikus a legnagyobb. Fejedelmi sorban áll, birodalma szinte határtalan. Ameddig a mult hatásai alatt áll: egyenetlen erejű, mihelyt felszabadul e hatások alól: mindenkinél erősebb. Lirájának sok szép virágát legázolta az idő, de ami megmaradt, még mindig tündöklő sokféleség, tömördek gyönyörűség. Alig van költőnk, aki szélesebb körben működött valaha. Az egyszerű daltól az összes lírai műfajokon át az eposzhoz hajló lírai beszélyig mindenben mutathat föl valami derekasat, sőt tökéleteset. A tárgyak és formák, a hangulatok és érzelmek ezerszínű változatossága ez. Gyöngéd és mély, megható és fölrázó, ahogy neki tetszik. Olyan hangszer van a kezében, melyben minden érzelmi árnyalat megtalálja a maga húrját s éppen azért zeng tisztán, búbájosan és erősen. A *Szózat* költője, aki milliók szívét hozza rezgésbe! A hazáját aggódva szerető magyarnak azokat a sajátságosan édesbús, nemesen komoly, szélsőségek – kétségbeesés, remény – közt hánykódó hangulatait, melyekben századok történelme zokog föl: – nem, ezt senki sem volt hivatottabb himnuszszá, nemzeti imádsággá örökíteni, mint Vörösmarty. A magyar lira kicsiben a magyar hazafiság története. A *Szózat*, a reformkorszak ajkain, annak összefoglalása; multak, jövődők mérlegelése a köztük tusakodva álló jelen lelki hullámzásának, egy egész nemzet közérzületének ünnepélyes megnyilatkozása. Sőt több. Az ezer viszontagság közt megedződött s élethalál-harczra kész nemzeti akarat férfias felkiáltása. Az a dicső szó: *rendületlenül!* egymagában véve annyit ért

nekünk, mint a francziának a *Marseillaise*, az angolnak a *Rule Britannia*, mert ez a kellő szó a kellő időben volt kimondva. Az egész nemzet meghallotta. Éltető és fölrázó erejéből azóta sem vesztett semmit. Ahol megzendül: ott ünnepi hangulat árad el a lelkeken s dallama zsolozsmájában egybeforradnak a szivek, mintha a történelem intő szózatát hallanák, mely a pártoskodó magyarnak minden balszerencse közt az összetartást hirdeti. Valami szent, magasztos, mélyen megillető, minden időket átölelő érzés buzog benne, halhatatlan, mint az a forrás, mely szülte: a hazaszeretet.

Másoknál tán divat a hazafiság, Vörösmartynál meggyőződés. Nemzete iránt nem elfogult, hibái előtt nem huny szemet, de, mint Széchenyi, közbe-közbe méri az erejét is. Erélyesen és ünnepélyesen tud korholni, ha kell, gúnyolódik is, de mindig az a célja, hogy fölemeljen. Jól látja azt a bús magyart, aki Sors asszony előtt (*A sors és a magyar ember*) esengőre fogja a beszédet s olyan fényes plasztikával állítja elénk, hogy szinte szobornak nézzük. Félvállán ócska mente, oldalán rezes kard, üstöke hátra kötve, akár a buzogány. Rég ült lovon, de vén bokáin azért az elpártolt idők sarkantyúját pengeti. Érdekes patinában, szomorkásan áll a szeszélyes istennő előtt s a szája sirásra ferdül. Mi baj szivem, magyarkám? – kérdi tőle Sors asszony gyöngéden. – Mondd el csak hamarosan: mi kéne még, ha volna? *Kell egy pipa dohány?* A búsmagyar aztán mindenféle jót és bolondot kér az istennőtől, mit az, csak hogy végre lerázza a rozsdás daliát, meg is ad neki. De hát nincs a sok áldásban semmi köszönet. A békét arra használja föl, hogy nem dolgozik, a csöndes háborút arra, hogy egymást öldösi. Országá visszafordul Árpádék korába, s mint »regényes, szép vadonság ásít az ég felé«. Maga Sors asszony is megsokalja a szájalmas visszaesést s új alkuvást kínál. De a magyar föleszmél, lehányja régi bőrét, pusztán de ifjan áll s büszkén veti oda: »Asszonyszemélyre többé nem bízom hazám dolgait. *Magamra vállalom, amit még tenni kell!*« Nem a Széchenyi szellemében van ez gondolva? Ennek a találó iróniának okvetetlenül hatni kell. Ez a kor lélegzete.

Ime, a költő magyarja kilép korlátoltsága szűk köréből s Vörösmarty felfogásában odasimul az európai eszmékhez. Kortársai közül ki versenyezhet vele ebben a törekvésben? Az első lépés dicsősége az ő nevéhez fűződik. Magasan áll, messzire lát és művészetével tisztább ideáloknak áldoz. A szerencsétlen népek számára mindig van egy-egy könyve, az igazi nagyság számára egy-egy koszorúja. Lelkében oly gondolatok forronganak (*Gondolatok a könyvtárban*), melyek az egész emberiséget érintik. Tudatában van a költészet hódító hatalmának, s souverain büszkeséggel meri kérdeni: Mit tudtok, ti hamar halandó emberek, ha lángképzeldés nem játszik veletek?

S ő csakugyan mindent képzelődése fényében fürdet meg s kedélye melegén tör keresztül, mielőtt formába öntené. A *Kis gyermek halálára* rendkívüli bájos alkotás, a *Merengőhöz* mély reflexiói fenségesek, *epigrammái* legjobbak e nemben, *genréképei* közt kitűnőek vannak; a *Szegény asszony könyve*, melyben jóságos anyja képét örökíti meg, műremek, *Hedvig* csodaszép legenda s a *Szép Ilonka* megható története mindig megható marad. De azok mellett a hangok mellett, melyek ezekben megcsendülnek, van még valami diabolikus, valami démoni benne. Az a viharos páthosz, ami a *Liszt Ferenczhez*, a *Keserű pohár* meg a *Vén cigány* című rhapszodiákban fölrí, a Paganini boszorkányos hegedűjére emlékeztet. Valami nagy, nevezhetetlen, de mindig nemes keserűség reszket az alaphangjában, mely – mintha nagystilű tragikai hősök fakadnának lírai dalra – a szenvedélyek széles skáláján búgnak keresztül s »egyszer fáznak, másszor lánggal égünk« mi is mellettük. A szívében hosszú időn át összegyülemlett keserűség egyszerre árad ki belőle. Egy-egy ilyen verse a fájdalomnak valóságos szimfóniája. Félelmes tűz, melynél borzongunk. Nem tudom, mennyiben van igazam, de nekem úgy rémlik, hogy ez a sajátságos hang a régi retorika páthoszából áll elő s izzó temperamentumában átnemesedve, indulatai tüzésén áttisztulva, a salaktalan, csengő érczet nyújtja, mely immár valami egészen más mint az előbbi szürke keverék, valami egyetlen: egészen az övé. Ezekben a lírai költeményekben bámulom az ő lírai nagyságát legjobban. Kivételes darabok: nem találom a párjukat sehol. Tud ahhoz, amit Berzsenyi követel a költőtől: a trombita összeszorított hangján süvölteni.

»Mit a világ nekem, ha nincs hazám!« – sikolt fel a forradalom lezajlása után s erős lelki rázkódtatások közt fordítgatja *Lear*-t. Azután mindjobban fogy a napja, mindjobban fogy a bora, –

fáradt vállairól vén gúnyája leszakad – s az egész nemzet gyászba borul, mikor sirjába roskad ez a sokzenéjű vén cigány, akinél felségesebb nótákat széles Magyarországon nem muzsikált senki sem.

VI KISEBB EPIKUSOK 1814–1834

E kor epikusai közül kétségkívül Vörösmartyé a pálma. Az ő fantáziájának ragyogó röptével, költői előadásának művészi bájával és erejével, színeinek pompájával és formájának tökéletességével ez idő szerint nem kelhetett versenyre senki. Országos hatású nagy költeménye, mely egyúttal a magyar romanticizmusnak is egyik legszebb diadala volt, szinte fölöslegessé tette, hogy ezen a téren mások tovább kísérletezzenek. Mégis, többekről kell itt megemlékeznünk, kik köréje csoportosíthatók s részben megelőzték, részben követték vagy utánozták.

Székely Sándornak (1797–1854.), az erdélyi unitárius papnak, meg volt az az érdeme, hogy *A Székelyek Erdélyben* című, kisebb méretű s ugyancsak az ősmondákhoz forduló epikai költeményével útmutatója lett Vörösmartynak s képzelő tehetségét folygyuttotta. Ez a jól megalkotott kis mű, mely zengzetes hexameteren ringatta a nemzeti mondákkal összefűzött s inkább naivan elképzelt, mint népi hagyományokban élő hitregéket, az újság és a frissesség hatásával hatott költőinkre. Valóban, meséje oly egyszerű, hogy, ha maga a mű nem lett volna »csodálatos sugallat« s a régi dicsőség iránti lelkesedés őszinte terméke: alig kelthetett volna epikai érdeket. Az Atilla birodalmát romba döntő végzetes harcz után Irnákot, bujdosó hunjaival, egy futó csillag keletre vezérli, s istenük, a pásztornak öltözött Hadúr segítségével, rábukkannak a székelyföld Tündérkertjére, Alirán királyleány birtokára. Ennek kezét és országát a dák fejedelem is szeretné elnyerni, de Irnák hősiecsatában legyőzi a vetélytársat, feleségül veszi a csodaszép, szerelmes királyleányt s népével letelepszik a székelyföldön. Vörösmartyra főképp azért hatott ez a költemény lelkesítően, mert hangja új és merész volt. A nyelvnek és verselésnek e színes, meleg ömlését, komoly erejét, a leírásoknak ezt a plasztikus pompáját hasztalan kereste volna régibb költőinknél és hasztalan azt a lelkes bátorságot is, hogy a hitregék hiányát a költő saját képzelőtehetségéből merje pótolni, mint az itt történt. Ez a kis költemény adott impulzust Vörösmartynak a *Zalán futása* megírására s ebben a hatásban van igazi irodalomtörténeti jelentősége.

Még a tizes években lépett fel *Zircz emlékezete* című epikai költeményével *Horvát Endre*, tété plébános (1778–1839.). Oly tárgyat választott, mely költői alakításra szinte lehetetlen: egy klastrom történetét. Nem is lett abból más mint krónikás vers, egészében egy hexameteres rajzolat. De ezek a hexameteres ünnepélyesen és színesen, itt-ott férfias erővel hangzottak s vonzón csillogtatták fel a magyar nemzet s egyház multjából kiragadott képeket. A mult, a mult! Ebben élt ez a nemzedék, melynek nem volt jelene s hite is kevés a jövőben. A kortársak szívesen üdvözölték az új Virgilt, ki szerintük hivatva volt egy még mindig hiányzó nagy epopéában megénekelni a honszerző Árpád dicső tetteit, buzdításul a hanyatló nemzetnek. Horvát hozzá is fogott költeményéhez, melyből az Auróra sietett mutatványokat közölni, de a nagy mű kinosan és lassan készült. Lelkesedés és önbizalom nem hiányoztak hozzá; Horvát büszkén vallja, hogy »az eposzi formában egy európai epikus sem lép eléje«, de mindhiába! Nem volt fantáziája és teremtő ereje a nagy alkotáshoz, s mire költeménye elkészült: el is késett. A tizenkét könyvre osztott hosszú eposz, mely a magyarok költözködését és honfoglalását adja elő, költői felfogás és költői alakítás nélkül, az antik eposzból kölcsönzött élettelen gépezet foszlányaival gyarlón és szegényesen cziczomázgatva, terjengős, sivár és száraz leírásaival, mesterkéltén közbeszótt epizódjaival Vörösmarty *Zalánja után* többé nem hathatott. Az akadémia ugyan megkoszorúzta, de ez az elismerés inkább a kegyelet ténye volt mint a lelkesedésé.

Szerencsésebb időben s több talentummal lépett fel *Czuczor Gergely* (1800–1866.), a földmives családból származott benczés pap, aki *Augsburgi Ütközet* és *Aradi Gyűlés* című kisebb epikumaival szintén megelőzte Horvát Endre Árpádját. Nyilván látható, hogy az eposz mivelését, mely majdnem kivétel nélkül a magyar történelem és mondavilág forrásaiból merítette anyagát, költőink, így Czuczor

is, korszükségnek ismerték fel, s mi sem volt természetesebb, mint hogy hősmondáikat a magyar nyelven oly hatalmasan és harcziisan zengő hexametekben harsogták el. De mintha a nagyközönség kezdte volna már kissé megsokallani ezt a hosszantartó fegyverzörgést, ezeket a pusztító és vérengző csatákat, melyek széles és terjengős jelenetekben szakadatlanul zúgtak körülötte. Czuczor maga is érezhette a harczi motivumok egyhangúságát, s legjobb, legkerekebb epikai alkotásában, *Botond*-ban már egy egészen romantikus szerelmi történetet helyez előtérbe, Botondnak menyasszonyáért, a rhodopei virágszálért, vivott küzdelmét aránylag rövidre fogott s plasztikus erővel megrajzolt párbajharczra redukálva.

Azok közé a költők közé tartozik ő is, kik jól látták koruk elválását a régítől, de nem volt elég erejük széttépni minden köteléket, mely az előző időszak törekvéseivel összefűzte őket. Ime nála, a nép fiánál, aki a romanticizmus újító levegőjét szívja, megmarad a klasszikus forma s bizonyos merevség, melyet sokáig nem tud levetkőzni. Szeretettel foglalkozik egy nagyobb s szintén hexameteres eposz tervével, mely a nagy *Hunyadinak*, a keresztény magyarnak világra szóló diadalait énekelte volna meg; de életviszonyai megakadályozták abban, hogy ezt befejezze s hőst dicső példaként mutathassa fel a megindult politikai küzdelem élethalál-harczában. Csak sokat ígérő töredékek maradtak fenn belőle. Nagyobb alkotásoktól elvonták gyakori összeütközései szerzete előljáróival, kik világias felfogásában, kedélye megnyilatkozásaiban, sőt még büszke nemzeti érzésében is veszélyeztetve látták a papot; majd tudományos elfoglaltsága s később évekig tartó fogsága egy bátor hangú forradalmi költeményeért.

Izgalmas, erős idők voltak ezek s a jövő munkájával elfoglalt emberek mind kevésbé értek rá, hogy hosszabb lélegzetű eposzokat olvassanak. Ez a műfaj, czélzatos formájában, immár le is játszotta a maga szerepét. Nem így a lira, melyet a romantika új hangokkal, új tartalommal s az érzelmi árnyalatok egész rajával bővített s így hatásaiban is megújított. Költőink, kik első sorban lelkes hazafiak voltak, szívesen hódoltak a kor istenének, de ez a kötelességbeli tény gyakran egyéniségük valódiságának és őszinteségének rovására történt. Czuczor is – mért tagadnók? hisz ma már tisztán látható! – inkább volt lírai mint epikai temperamentum. A dal az ő igazi eleme. Azt mernők mondani: dalolás közben találja meg önmagát. Ez a finom, könnyed és filigran műfaj, mely Kisfaludy Károly kezében még minduntalan összetörik, az ő romlatlan és naiv kedélye melegében új zománczot és bájta kap. Szerencs és érzékkel beleviszi a nemzeti irány legtermékenyítőbb elemét, a népies motivumokat. Drámai elevenség, szökellő játsziság, pajzán humor s mindenek fölött: keresetlen egyszerűség kifejezésekben, képekben, – ime, dalai túlnyomó részének jellemvonásai. Nagyon jól ismeri a falusi életet, a nép nyelvét, és nemcsak szeme: szíve is van a dolgokhoz. Friss, üde, nyílt kedély, mely gyönyörűséget talál minden nemes érzésben, szeretettel öleli fel a szépet és szeretettel is sugározta vissza. Epikumairól mindig elismeréssel fog megemlékezni az irodalomtörténet; balladáit és *Riadó*-ja mindig igaz hazafiságának hirdetői lesznek; aesopusi meséi, szatirái mindig láncszem marad e műfajok történeti fejlődésében; klasszikus fordításai, szótári munkássága mindig kiváló szorgalmáról fognak tanuskodni: de poétai volta dalaiban él legközvetlenebbül. Az *Augsburgi Ütközet* fegyvercsattogása ma már nem hevít fel senkit, de a *Három bokor* című népdal két strófáját és sok egyéb dalát országszerte dalolják ma is; az *Aradi Gyűlés*, *Botond* legfeljebb kényszerű iskolai olvasmányok, de a *Falusi kis lány Pesten*, mint a naiv komikumnak egyik legremekebb példánya költészetünkben, mindenkor azok közé a virágok közé fog tartozni, melyeket nem kell féltetni a hervadástól.

Ennek a buzgó, lelkes gárdának egyik legmunkásabb tagja *Garay János* volt (1812–1853.). Könnyen, sokat és sokfélét dolgozott. Tehetsége kevésbé jelentékeny, de mozgékonyága és agitatori szelleme annál becsülendőbb. Nemes és naiv kedélyét a legkisebb hazafias ténykedés is rezgésbe hozza. Ott van mindenütt, ahol lelkesíteni kell. Nem mulaszt el egyetlen számbavehető alkalmat sem, hogy ápolja, ébren tartsa korának hazafias buzgását, s a magyar társadalom tevékenységének minden mozzanatára van egy-egy ódája, dithirambja, vezérczikke vagy dala. Mint nagy mintaképe, *Vörösmarty*: lelkesedésével ő is a mult dicsőségéhez fordul, s bár előadásának formája erősen

krónikás, de színes és meleg képekben rajzolja meg történelmünk majd minden érdekesebb jelenetét. Nagyobb szabású eposzaival kevesebb a szerencséje mint apróbb történeti elbeszéléseivel, melyeket abban az időben tévesen tartottak és neveztek balladáknak. Ahogy nem igazi eposz *Csatár*-ja és *Szent László*-ja, épp oly kevésbé balladák az *Árpádok* darabjai. Krónikás képek és képsorozatok ezek, melyeket helylyel-közzel lendületes páthosz melegít át, s legtöbbjének ezért volt élénkebb hatása a hevülékeny nemzeti szellemre. *Kont*, a kemény vitéz, harmincz társával, nem hajtva térdet a zsarnok Zsigmond előtt: az ellenálló Magyarországot personifikálta. Inkább a halál, mint a szolgaság! Ki nem értette volna meg e lelkes szózatot a forradalom előtt s még inkább utána sokáig! Soha sem volt a hazafias retorikának nagyobb jelentősége a magyar költészetben mint e korban, mely főképp a páthosz levegőjéből élt.

De van Garaynak egy költeménye, mely diadalmasan túlélte korához tapadó társait s munkásságának alkalmiságából megmaradt minden idők számára. Ez az ő *Obsitos*-a, az ő *Háry János*-a. Egy kiszolgált vén baka pompás genre-je, mely a népeletből művészileg ellesett jellemző vonásaival, rajzának eleven színeivel s előadásának természetes és üde humorával halhatatlan alkotás. A Falstaffok magyar rokona. Annyira és oly kedélyesen hazudik, hogy végre maga is hiszi mindazt, amit elmond hűséges hallgatói, a potrohos bíró meg a falu legényei előtt. Csak a diáktól fél, aki furcsán s nagyokat prüszsent a merész harci kalandok hallatára, mikor Háry János – bár lovon soha sem ült – huszárként szerepel s kétszázan ütköznek meg kétszáz ezer francziával, kiknek vezérét, a nagy Napoleont, természetesen ő maga fogja el. Mária Lujza sirva kéri a vitézt: ereszze foglyát szabadon, mit a lovagias Johannes Háry meg is tesz. A császártól két aranyórát kap emlékül, melyeket kapitányának és hadnagyának ajándékoz, utólagosan sajnálva, hogy legalább egyikét nem tartotta meg, mert most ezt a történetet »hihetik is, nem is kigyelmetek«. De a hallgatóság hiszi, mi pedig teljes gyönyörrel tapsolunk e vidám hazugságoknak, melyeket az a szerencsés sors ért, hogy örökéletűek, mert művészetük igaz.

Végül emlékezzünk meg egy meleg kedélyű, szerény bankhivatalnokról, *Debreczeni Márton*-ról (1802–1851.), ki távol a világ zajától, a nemzeti mult emlékein merengve, Vörösmarty hatása alatt, titokban zöngette lantját s megírta a *Kióvi csata* című tizenhat énekes hőskölteményét. Senki sem sejtette, hogy a *Bányász Szótár* s a *Bányászati Tudományok Rendszeré*-nek tudós írója, ki e művei révén a külföld előtt sem volt ismeretlen, egyúttal költő is. Nagy, hexameteres eposzát, mely szintén a honfoglalás köréből veszi tárgyát, csak halála után fedezte fel egyik barátja, gróf Mikó Imre, aki aztán az ötvenes években ki is adta. Szenzációszámba menő feltűnést keltett, de többé nem hathatott. A klasszikus eposz immár végkép bevégezte pályafutását, a hexameteren robogó hősök visszatértek régi pihenőikre s mögöttük becsapódott az idők vasajtaja.

VII BAJZÁÉK 1823–1851

Már Kisfaludy Károly kezdte sokallani a magyar Parnassus körüli tolongást s éppenséggel nem volt hajlandó, mint Kazinczy tette, eszményi, meleg ölelésekben részesíteni a hivatás nélkül is babérok után kapkodó »istenfiak«-at. Nagyon jól érezte, mert erős érzéke volt hozzá, hogy kissé tisztázni kellene az eszméket s irányítani a közönség izlését. E tekintetben ő maga minden telhetőt elkövetett az Aurórában, az ott közzétett művek gondos és célzatos megválogatásával. Jelentősebb eredményeket azonban nem érhetett el. A purifikálás nagy munkája az Auróra-kör egy más tagjára, *Bajzára* maradt örökül.

Bajza (1804–1858.) kritikusként született. Tanult és eszes ember, aki prókatori tudását jól használja fel az irodalomban is. Szintoly éles tekintettel ismeri fel szellemi életünk minden hiányosságát és hézagosságát mint közvetlen elődje, Kisfaludy Károly. Sőt erősebben lát. Jobban elemez, szigorúbban ítél. Tettel viv, nem sopánkodással. Kissé erőszakos, sokak iránt kiméletlen, sőt kegyetlen, de ez nem baj! Hatalmas organum áll rendelkezésére: az általa teremtett Kritikai lapok, majd ugyancsak az ő szerkesztésében megindult tekintélyes folyóirat, az Athenaeum, melynek társlapja is van: a Figyelmező. Mögötte áll az akadémia, körülötte munkatársakul az írók legjava: oly erős katonaság, oly kitűnő hadi készletek, hogy szinte biztosra veheti a diadalokat. Immár tényleg el is mult az az idő, hogy hazafiságból minden gyarló művet dédelgetni kell. Ez most már annyit jelentene, mint elhítenni a magyar olvasóközönséggel, hogy derekabb munkákra nem számíthat. El kell riasztani, le kell törni a hivatlanokat. Irányt kell adni a szétfolyó törekvéseknek, bővíteni, teljesebbé tenni s tökéletesíteni a műfajok körét, tartalmasabbá, kényesebbé formálni a közönség izlését, szóval: előbbre menni, haladni.

Tehát kritika kell! Kérlelhetetlen, kemény, részrehajlatlan és igazságos kritika. Ki kell irtani a hizelgést, a bálványozást. Barátainkat, rokonainkat nem kell csak ölelgetnünk, hitsorsosainkat csak dicsérgetnünk, nagyjainkat csak magasztalnunk s ellenségeinket csak üldöznünk. Ha örökké csak melléktekintetek rabjai leszünk s az igazat soha sem merjük nyíltan kimondani: »khinai penész« fogja bevonni s megenni nemzetiségünket, nyelvünket, tudományos életünket... Mindezek kétségkívül igen szép és bátor elhatározások elméletben, és szinte kár, hogy a gyakorlatban nem egészen így sülték el. Az Athenaeum hatalom lett, s az eszmék tisztázására, az ismeretek terjesztésére s az irodalmi izlés fejlesztésére bizonynyal sokat tett, de nem szolgálta mindig az igazságot, a méltányosságot még kevésbé, és gyakran nagyképzűleg alkalmazott nagy mértéket kis tehetségekre s megfordítva. Hatalmát bizonyos rideg kiméletlenséggel gyakorolta s az ellene támadókat felségsértőknek tekintette. Mindent meglátott, ami odakünn történt, kevésbé, ami saját hasábjain ment végbe. Sokszor ágyúval lövöldözött apró verebekre s rengeteg pörökbe bonyolította magát kicsinységek miatt. Szeretett a mások háza előtt seperni s elfeledte a maga háza táját teljesen tisztán tartani. Bizonyos klikk-rendszer jellemezte, mely célul a harcot tűzte ki s ebben rettentően jeleskedett is. Az összecsengő fegyverek aczélából sok eleven szikra pattogott ki, de nem maga a jótékony s mindent átható világosság.

A jeles és harczias szerkesztő, Bajza, ki nevét már az »epigramma theoriájával« s más polemikus irataival korábban ismertté és félelmissé tette, számos talpraesett tanulmányal állt elő itt is. Ha valaki kritikai rátermettségéről meg akar győződni: olvassa el érdekes töredékeit a regényköltészetéről. Nagy buzgalmat fejt ki a színügy körül, de hangsúlyozza, hogy a mi viszonyaink közt a hazafiúi szempont előbbrevaló a művészetinél és a francia romantikus színművek hatása alatt nemzeti drámát sürget. Észreveszi azt is, hogy dalköltésünk rendkívül szegény s »bennök a poétai léleknek csillámaint is ritkán találhatni«; megvetéssel beszél a »fülkinzó, unalmas troubadourok«-ról, kik »goethei és schilleri nagyság érzetével keringenek parányi körökben«; elítéli az »üresen

csillogó szögőzt«, melyet nálunk a »romlott izlés s a német miszticizmus lelketlen utánozása szült«. Goethe és Kölcseyt állítja fel mintakul s megpendíti a művészi népdal elméletét is. Helyes. De hát a saját poémáiban nem veszi észre a »szögőzt«? Hangulataiból nem érez ki semmi hidegséget? Nem látja, hogy ő, ki ez idő szerint lírában »vezet«: tekintélyével többet árt, mint használ? Üldözi a keresettséget, praedikálja a természetest, s ki feszesebb és fagyosabb mint ő? Ha az »üresen csillogó szögőzt« annyira megveti: mért használ ilyen kifejezéseket és szavakat, mint a minőket verseiből ide mellélek: Bájló, rózsás lehellet – vérei közt aléló költő – szerelmi estvelgő csillaga hajnalgva tün fel alkonyult szememnek – korányi csillag – bájremények csolnakán – kéjlobogva felleng tekinteted egy szép jövődő fényárnyain – rózsafán termett ajak – bércz havából fútt kebel – honföregtetegnek véráldozatai – bájvidék – viránymező – kénykehely – csillámtető, búsziel, lebung stb. stb. Nem érzi, hogy képzelő tehetsége mily szűk s mily veszedelmeket rejt magában minden gondolatot és érzelmet megdermesztő művészete? S végül, nem ébred tudatára annak, hogy másban is csak az tetszik neki, ami a saját hangulatainak, formáinak visszfénye? csak azt koszorúzza meg elismerésével, aki az ő elveire esküszik? Az Aglája egy szárnypróbálgató verselőjének szerelmi »Bucsúdalát« dithirambokkal köszönti, mert nagyon szép benne »az a csend a vesztés érzelmeiben«! Igen, ezt a szerelmi vesztést a mester is épp így fejezte volna ki: nyugodtan, kecsesen és kifogástalan trocheusokban. Művészete, mely csodálatos módon az általa elitelt érzelgős német költők, Hölty, Salis, Matthison hatása alatt fejlődött, voltaképen nem egyéb, mint *modor*, még pedig a veszedelmesebb fajtából, mert nem tűri az egyéniség szabad megnyilatkozását s kizár minden égőbb képzelődést.

Igazán különös ember! Elméletben fennen hirdeti az irodalmi köztársaság eszméjét, nyíltan, egyenesen, bátran beszél, újít, nemesít – s ez a hős a múzsa lábainál csak egy szentimentális apród szerepét tudja játszani: eped és nyögdecsel, a férfias őszinteségnek minden erénye nélkül. Jól tudjuk, hogy nem erre a szerepre született s annál nagyobb a csodálkozásunk, midőn tanúi vagyunk erőszakos önmegtagadásainak. Mily kinokat állhat ki, mennyit szenvedhet, midőn hevesebb és szilajabb indulatok háborgatják! Fokonként szorítja vissza őket s végül megfojtja, hogy ki ne törjenek. Ezeket a megfojtott indulatokat aztán halavány arcokkal, mozdulatlan szépségük hideg vonalaival szívesen mutogatja, mert – ha tán ellenkezőleg érez is – azt hiszi hogy nyugodt formákban van a teljes művészet. Nagy ismeretű ember, aki azonban maga-magát nem eléggé ismeri, a művészetet pedig sok tekintetben félreismeri. Egy rideg elvet képvisel, mely a líra fejlődését inkább megakasztja, mint előbbre segíti. Helylyel-közzel hatásos, mert a közhangulatot szolgálja (*Borének – Sóhajítás – Apotheozis* stb.), de egészében véve mindig szűkkörű, mesterkelt és feszes. A romantikus érzelmek örve alatt egy új klasszicizmusnak hódol, melyben épp oly kevés az eredetiség, mint az előbbiben. Legföljebb arra lesz jó, hogy bizonyos eszméket okvetetlenül meg fog érlelni s okot ad egy erős, hatalmas reakcióra, melyről majd később fogunk megemlékezni. De addig hány jobb sorsra érdemes tehetség sorvad el e meddő művészet karjai közt! Mert az tagadhatatlan, hogy a fiatal, költői talentumok egész raja kering és vergődik a Bajza tekintélyének fényében. Pillangók a lámpaláng körül. Hívők, epedők, akik szomjúhozzák az igazságot, s gyengéd és tapasztalatlan lelkökkel az általa kijelölt utakra tolonganak. S alig akad egy-kettő közöttük, akit némileg mégis meg lehet különböztetni tőle; alig egynehány, akiknek egyénisége mégis ellenállóbb, hogysen végkép feloldódják a mester elveiben és hatásaiban. Többnyire egyformák, ábrándos, szelid alakok, akik »lombos, nyári sáornak« képzelik a »dalvilágot«. Hűvös, biztos menhelynek, hová nem hat »forró sugár« s »hol fel s alá a képzelet mint házi lányka jár«. Odakünn zúg az élet, itt minden »lágyszelid«. A harcokat, a külső háborgást legjobb innen, »résen át« nézegetni »csöndesboldogan«, mert ottkünn erősebb nap süt s »elolvadnak az álmok, mint a hópelyhek«.

De ugyanaz a *Kerényi Frigyes* (1822–1852.), aki Bajzáék dalvilágáról ezt a jellemzően szelid és ártatlanul nyájas képet festi: néhány év mulva már lázadoz, s »érczből« kíván a lantjára húrokat, »szilaj, tüzes mént dalnokparipának«. A mester hideg művészetének pányvájához kötözve: pegazusa toporzékol és szívesen ki-kirántaná magát a külidom feszes zaboláiból, – de késő: a szerencsétlen költőnek már vérében van az édes méreg s gazdag kedélyvilágával, távol idegenben, megátkozva

illuzióit és eszményeit, belebukik az örületbe. – A mély érzésű *Vachot Sándort* (1818–1861.) sem kegyeli jobb sors. Ő is a tanítványok közé tartozik s ezek közt tán a legjelesebb. A készen kapott merev formákat, a fagyos jambusokat és trocheusokat kedélyének komoly és sokfényű tartalma szinte átmelegíti. Több értékű költő ma is, mint mestere, Bajza. Azt merném mondani: benne nyer legnemesebb kifejezést ez irány lírai gyöngédsége, (*György úr halálakor – A külföld rabja*), de, fájdalom, nagyobb dolgokra termett talentumával, ő is csak áldozatul esett az elvnek, mely mindenkit korlátok közé szorított és megbénított. – *Sárosy Gyula* is (1816–1861.) hű másolója a mester mintáinak s bár éppenséggel nem született rabszolgának: sokáig az. Mozgása nem egyéb, mint erőtlen ingadozás, mindaddig, míg később meg nem találja magát. Ekkor aztán egy egészen más ember beszél belőle. S ez a más ember megtagadja minden összeköttetését a multtal. Az *Aranytrombita*-val előidézett országos, nagy hatást semmi esetre sem köszönheti Bajzának.

Riskó, Beöthy Zsigmond, Pap Endre mind mesterükre vallanak egy-egy bájos dallal, románczczal (*Találkozások – Nem mondom, hogy ne álmodjál* stb.), de egyetlen új vonással sem járulnak a már-már kimerített líra bővítéséhez. Végül itt van *Szemere Miklós* is (1804–1881.), aki szintén az Athenaeumban kezdi meg pályafutását, de sokkal hevesebb vérmérséklet, hogysen a rá kényszerített bilincset sokáig eltűrje. Hamar kiábrándul, föllázad, széttépi a békókat és elmenekül a szabad természethez. Innen kaczagja s gúnyolja a költészet tisztas külidomát, ezt a »bársonnyereggel fölékesített gebét«, míg maga inkább »fanyeregben«, de jobb lóval vágat a gondolat után. Bajzáékra bizza, hogy csak igyanak lőrét aranypohárból, ő majd cserépkancsót hajtogat, de tokajival. Csak ölelgessék a selyemruhás aggszűzet neki kedvesebb az üde, szép leány, ha karton ruhában is! A durva, nyers idomot dicsőíti (s gyakorolja is), mint amely erővel és nagysággal rokon; új, merész eszméket óhajt s a simítást, a külsint minden habozás nélkül rábizza az inására. (Az igaz, hogy ez aztán meglehetősen rosszul is végzi a rábízott dolgokat!) Szinte meggyűlöli Bajzát s lesújtó őszinteséggel, kimélet nélkül írja neki: »Én a nagy szótárban a legnagyobb szivfagy kitételére e szót fogom ajánlani: Bajza!«

Ime, a mester – eredményei. Egyrészt az egyéniség visszaszorítása, a képzelő tehetség megbénítása, – másrészt bizonyos titkolt vagy nyíltan bevallott elégedetlenség, mely okvetlenül forradalomra fog vezetni. A diadal, mit ez irány kiviv: a jambusok és trocheusok klasszicizmusa. Hideg pompázás, mely bámulatot kelt és untat. Bajza, ki elméletben az eszmék szabadságát hirdeti, semmi esetre sem óhajtotta célul ezt a rabszolgaságot. Valami mást akart (hiszen egyebekben elég derekas munkát végzett), de nem úgy formálódtak a dolgok, mint gondolta. Ami elméletben egészen elfogadhatólag hangzott: ellenkezőnek bizonyult a gyakorlatban. Ezt a gyakran ismétlődő paradoxont némileg tán a kor rovására is irhatnók, de a felelősség első sorban mégis az övé, ki kora dicsőségéből bőven kivette a maga részét s vezérszerepet játszott. Nagyon erős művészetről álmodozott s mindent ellágyított. Szerette a szabad vélemény megnyilatkozását saját eszméiben, de annál kevésbbé tűrte a másokéiban. Álcázott egyeduralom volt ez, mely rabszolgákat nevelt. A tanulság pedig mindezekből az, hogy inkább hódolunk elismeréssel annak a költői munkásságnak, melyben háborog és forr a tartalom, mint amelynek szegényes anyaga némi himbálódzás után lassanként tisztává, de mozdulatlaná jegecedik.

VIII EGY HASZNOS IRÓ 1786–1864

Fáy András eddigelé minden irodalomtörténetben úgy szerepel, mint Kisfaludy Károly követője. De hát miért? Régebben lépett fel mint amaz, s mindjárt első munkáiban egészen önálló, sajátos talentumnak bizonyult, aki éppenséggel nem amások pávatollait, hanem a maga portékáját árulta. Kortársainak legtöbbször annyira elűtő, tiszta, világos fejű, okos és hasznos író, hogy, ha csak némileg méltányosak akarunk iránta lenni, mulhatatlanul ki kell emelnünk a Kisfaludy körül csoportosítható epigonok köréből s külön fejezetben kell megemlékeznünk sokfényű tehetségéről és áldásos működéséről.

Mint előkelő magyar nemes család sarja, már kora ifjúságától kezdve cselekvő részt vett a megyei életben, abban a nagy gyakorlati iskolában, mely akkoriban minden politikai és közigazgatási tudás előfeltétele volt. A közügyek iránti meleg érdeklődést mintegy a levegővel szította magába és Széchenyi törekvéseinek aligha volt az irodalomban eszesebb, hivebb s hódítóbb katonája, mint ő. Épp oly jól ismerte nemzete minden parlagon heverő jó tulajdonságát, mint sebezhető gyengéit, s tisztán látta maga előtt azokat a nagy gyermekeknek való, vidáman komoly paedagógiai eszközöket, melyeknek segítségével erősen kihathat a tévovázó és kapkodó magyar társadalomra. Kedélyes, ügyes, bölcs és – a szó nemesebb értelmében véve – kissé ravasz is volt. Majdnem adomaszerűen hangzó, ötletes és vidám mesékben, parabolákban, aforizmákban, adta be közönségének a helyes életigazságokra, emberi és nemzeti gyarlóságokra, félszegségekre és balitéletekre vonatkozó tanácsait, mint ahogy betegének az orvos édes borban adja be a keserű labdacsoportot. Szeretettreméltó volt és találékony. Szomorúan nevetséges viszonyainkra és közállapotainkra végtelen számú példát eszelt ki, melyek országszerte megkaczagtatták a búskodó magyart, és szinte észrevétlenül lopkodták be lelkébe az életrevaló eszméket, a haladás utáni vágyat, a jövőnkbe vetett hitet. Valóban, ez a hetedfélszázad mese egész kis irodalmi hadsereg volt, mely játszva és dévajkodva hódított a Széchenyi szellemében, sőt magára Széchenyire is buzdítólag hatott. A nagy reformátor Pestmegye egyik gyűlésén nyíltan megvallotta, hogy »a honi reform teendőire nézve az első eszmét, akaratot, önelszánást Fáy András meséi ébresztették föl benne«. Fáy nagyon jól ismerte a maga közönségét s tudta, hogyan férközhetik a reformoktól idegenkedő, kényelmes magyar szívéhez és agyához. »Ki nagyra születvén, tunyán hever – írja egy helyütt – hasonló a jegenyefához, mely magasra vonul ugyan fel, de sem árnyékot nem nyújt a vándornak, sem gyümölcsöt a gazdának.« És a tunyán heverő nemes, ki ezt olvasá, szégyenlett a jegenyefához hasonlítani. Sőt bizonyára házasságra is rászánta magát némely rideg legény, ha Fáy ötlete után meggondolá, hogy »a nőtlen ember csak páratlan keztyű« és »az emberiség örömező zöld erdejében, mint párját vesztett gerlicze, búsan gubbaszt száraz ágán nemzetsége származási fájának.«

Конец ознакомительного фрагмента.

Текст предоставлен ООО «ЛитРес».

Прочитайте эту книгу целиком, [купив полную легальную версию](#) на ЛитРес.

Безопасно оплатить книгу можно банковской картой Visa, MasterCard, Maestro, со счета мобильного телефона, с платежного терминала, в салоне МТС или Связной, через PayPal, WebMoney, Яндекс.Деньги, QIWI Кошелек, бонусными картами или другим удобным Вам способом.